

Deseti dio

***Ponovo u istočnoj Bosni
i u završnim operacijama***

Prelazak Drine i aktivnosti u sjevero-istočnoj Bosni

PERO KNEŽEVIĆ

Trećeg decembra 1944. Vrhovni štab je formirao Južnu operativnu grupu (JOG), u čiji sastav je ušao 14. Korpus (23, 25. i 45. divizija) i 17. bosanska i 28. slavonska divizija. 1. januara 1945. JOG je preimenovana u 2. armiju. Za komandanta Južne operativne grupe postavljen je general - lajtnant Koča Popović.

Vrhovni štab je pred Južnu operativnu grupu postavio zadatak, da dejstvuje pravcem Zvornik - Tuzla - Doboj, da presječe komunikaciju dolinom rijeke Drine i spriječi povlačenje neprijatelja ka Brčkom, a tim i obezbjedi lijevi bok naših glavnih snaga u Sremu.

Odstupajući iz Grčke, njemačka Grupa armije »E« povlačila se preko Višegrada, Sarajeva i dolinom rijeke Bosne, a deo snaga iz rejonu Užica (kasnije i rejonu Sokolca) orijentisana je dolinom rijeke Drine. Sa ovim njemačkim snagama u istočnoj Bosni borbe su vodile slabe snage 3. Korpusa (27. i 38. divizija), kao i dijelovi 28. slavonske divizije, koji su se nešto ranije prebacili iz Srbije u Semberiju.

Šestog decembra štab JOG naredio je 17. diviziji da se usiljenim maršem iz rejonu Kosjerića prebaci u rejon Loznice, sa ciljem daljeg prebacivanja preko rijeke Drine u Bosnu.

Realizujući ovaj zadatak, 2. krajiška brigada je stigla u rejon Loznice 10. decembra oko 20,00 časova. Odmah se otpočelo sa pripremama za prelazak rijeke. Upravo, u to vrijeme, uslijed obilnih kiša u gornjem toku, Drina je nadošla i mestimično se izlila. Negdje, 12. decembra, nastupilo je smirivanje i postepeno opadanje vodostaja. Pošto namjenskih sredstava za prelazak nije bilo, ubrzano je prikupljanje, izrada i pripremanje lokalnih priručnih sredstava, kao što su skele, dereglije i čamci.

Na lijevoj obali rijeke Drine, neprijatelj je nastojao po svaku cijenu da održi pod kontrolom komunikaciju Zvornik - Bijeljina - Brčko. Glavnina njemačkih snaga nalazila se na prostoru Zvornik - Ljubovija, sa težnjom proboja prema Bijeljini. Sa ovim snagama borbu su vodili dijelovi 3. korpusa i 28. slavonske divizije.

Po pristizanju u rejon Loznice, naša artiljerija je ometala dnevni obračaj na cesti Zvornik - Bijeljina i prisilila Nijemce da pokrete vrše noću. Istovremeno je sovjetska i naša avijacija dejstvovala po neprijateljskim koncentracijama, u Bijeljini, Janji, Šepku i Kozluku.

Sedamnaestoj diviziji je naređeno da forsira Drinu na sektoru Šepak - Balatun, da obrazuje mostobran i osigura prebacivanje ostalih snaga, da razbije neprijatelja u Semberiji i da ga potisne prema jugu.

Semberija je od početka ustanka stalno bila poprište teških borbi. Narod ovoga kraja je, zbog toga, trpio strahovit teror. Poslednju godinu dana Semberijom je žarila i palila po zlu poznata 13. SS »Handžar« divizija. Iako su četnici na Majevidi pretrpjeli više teških poraza, oni su se održavali s osloncem na okupatore, a po zločinima nisu izostajali iza Nijemaca, ustaša i legionara. Čitava sela su opustošena i spaljena, a narod ekonomski upropašćen i osiromašen.

Još 23. oktobra u Semberiju su stigli ostaci njemačke 1. brdske divizije, koja je bila teško potučena u borbama kod Beograda, izgubila je faktički glavninu svojih snaga. Ostavši sa dve do tri hiljade ljudi, u Sretnu je na brzinu popunjena ljudstvom iz raznih razbijenih jedinica, a pridodati su joj i osakaćeni 1. i 2. puk Ruskog zaštitnog korpusa, pa je u Semberiju stigla sa šest do sedam hiljada ljudi, sa zadatkom da posjedne položaj na rijeci Drini od ušća do Zvornika, da prihvati njemačke snage, koje su se iz doline zapadne Morave povlačile prema Zvorniku, da obezbijedi cestu dolinom Drine i obezbijedi desni bok njemačkih snaga koje su se nalazile u Sremu.

Međutim, već 21. novembra, zbog situacije kod Vukovara, njena glavnina je hitno prebačena u Slavoniju, s tim što je ostavila posade u Bijeljini, Kozluku, Zvorniku i Drinjači, za prihvatanje snaga koje su dolazile iz pravca Užica. Na prostoriji Brčkog ostavljena su oba puka Ruskog zaštitnog korpusa. Od ustaško-domobranskih snaga u Brčkom se nalazio štožer (štab) 12. ustaškog zdruga (brigade), sa osam bojni (bataljona), raspoređenih na širem području, kao i stožer 3. gorskog zdruga bosanskih planinaca (zeleni kadar), sa deset bojni, raspoređenih od rijeke Drine do rijeke Bosne. Na prostoriji Semberije djelovao je i Majevički četnički korpus sa četiri grupe brigada, ukupno 14 brigada i brojnim stanjem od oko dve hiljade četnika. Brigade su teritorijalne i brojno su bile male, izuzev dve leteće i jedne jurišne, koje su bile pokretne, brojno jače i popunjene provjerenim i odanim četnicima.

Prvi dijelovi Grupe armija »E«, koji su se od Užica povlačili ovim pravcem, izbili su pred Ljuboviju 17. novembra i pristupili izgradnji mosta. Bili su to dijelovi 11. njemačke vazduhoplovne divizije, a prihvatili su ih dijelovi 1. brdske i 117. njemačke divizije. Prve njemačke jedinice su prešle preko mosta kod Ljubovije 21. novembra i nastavile prodor prema Zvorniku i Bijeljini.

Krajem novembra, iz rejonu Sokolca, otpočela je prodor preko Vlasenice ka Drinjači i Zvorniku borbena grupa »Skenderbeg«. Manje njemačke snage prodrle su 8. decembra u Janju i Bijeljinu da bi ojačale garnizonske snage i obezbijedile nesmetano povlačenje. Sve prodore, ove neprijateljske snage vršile su pod borbom sa jedinicama 3. korpusa i 28. slavonske divizije.

Tako su bile globalno raspoređene neprijateljske snage 15. decembra, kada je 17. divizija započela prelazak rijeke Drine.

Sedamnaesta divizija se prebacivala na tri prelaza: kod Balatuna, Kurjačice i Badovinaca. Druga krajiška brigada otpočela je prebacivanje ujutro 15. decembra kod Kurjačice. Jedinice predviđene da se prve prebace dovedene su u toku noći, u tajnosti, bliže Drini. Prva tura se otisnula u 10,00 časova. Od plovnih sredstava, brigada je imala: jednu skelu

kapaciteta 30 ljudi, dve dereglije - svaka je mogla primiti jednog konja sa tovarom i 12 ljudi i 4 čamca - svaki sa po osam ljudi. Prebacivani su konji, koji su nosili teške mitraljeze i minobacače. Narodni odbori Loznice i Banje Koviljače odabrali su 40 iskusnih veslača i poznavaoa rijeke Drine. Širina rijeke je tu iznosila oko 300 metara i za prebacivanje jedne ture trebalo je oko sat vremena.

Odmah po prebacivanju prvih dijelova pristupilo se obrazovanju mostobrana na zapadnoj ivici šume Kurjačice. Prebacivanje je vršeno po hladnom danu, dosta visokom vodostaju i pod zaštitom prepodneve guste magle. Zato je prebacivanje prvog dana proteklo neprimijećeno od neprijatelja.

Zbog malog kapaciteta plovnih sredstava prebacivanje je teklo veoma sporo. Do 15,00 časova prebačen je samo 3. bataljon. Do ponoći je prešao i 1. bataljon, a onda je dat šestočasovni odmor veslačima. Sutradan je prebacivanje nastavljeno. Prebačeni su 5. i 1. bataljon sa štabom brigade i najzad 2. bataljon. Brigada je prebačena do ponoći, s tim što su trećeg dana prebačeni i pozadinski djelovi i bolnice.

Tek 16. decembra poslije podne Nijemci su otkrili mjesta gdje se prelazilo, pa su ih s vremena na vreme tukli artiljerijom.

Odmah po prelasku i kompletiranju, bataljoni su upućivani na borbene zadatke. Treći bataljon je upućen na raskrscopicu puteva sjeverno od sela Branjeva. Na položaj je izbio oko 18.00 časova (15. 12.) i povezao se sa 21. slavonskom brigadom u selu Donje Piliće. Četvrti bataljon je upućen prema Janji i Bijeljini. Položaje je zaposjeo u selu Obrijež. Peti bataljon je upućen na komunikaciju Janja - Suho Polje, s tim da napadne i protjera četnike iz sela Hodrena. Prvi bataljon je upućen u selo Ruhotine da sadejstvuje trećem bataljonu. Svi bataljoni su još u toku noći došli u kontakt sa neprijateljem. Jedino je 2. bataljon, po prebacivanju, ostao u selu Bator da zaštiti prebacivanje intendanture i bolnice.

Na široj prostoriji Zvornika, Bijeljine, Brčkog i Tuzle brigada je ostala četiri mjeseca, vodeći skoro svakodnevne borbe. Većina borbi vođena je na komunikacijama. Na ovoj prostoriji brigada se tukla sa: 1. brdskom divizijom, 11. vazduhoplovnom divizijom, 22. lovačkom divizijom, 7 SS divizijom »Princ Eugen«, 117. divizijom, 963. tvrđavskom brigadom, Borbenom grupom »Skenderbeg«, 12. ustaškom divizijom, 3. gorskom divizijom, kao i sa Majevičkim četničkim korpusom.

Ove borbe su vođene sve u zimskim uslovima. U poređenju sa prethodne dve zime, kada su izdržane dve teške ofanzive, ova je bila lakša. Bilo je redovno snabdijevanje hranom i municijom. Međutim, i ove borbe su bile teške i po naporima i po žrtvama, a to se odnosilo naročito na mlade vojnike neobučene i nenaviknute na teškoće. Svakodnevno se maršovalo, prebacivalo, napadalo, jurišalo ili odstupalo, bdilo na položajima i zasjedama, trpila zima, zamor i nespavanje. Mnogo je boraca poginulo, a još više je bilo ranjeno. Ali, i neprijateljske su se snage probijale sa mnogo muke i mnogo žrtava. Desetog aprila 1945. brigada se sa ostalim snagama 2. armije prebacila preko mosta u Brčkom u Slavoniji.

Od Valjeva do ranjavanja u istočnoj Bosni

ŽIVOJIN   ŽIVKOVIĆ

U drugoj polovini oktobra 1944. jedinice 2. krajiške brigade i delovi jedinica Crvene armije, vodili su oštre borbe protiv nemačko-četničkih snaga u gornjem toku Zapadne Morave i rejonu ovčarsko-kablarske klisure. Posebno teške borbe vodio je naš 2. bataljon kod Ovčar Banje protiv nadmoćnijih neprijateljskih snaga, koje su po svaku cenu nastojale da nas opkole Bilo je dosta gubitaka i sa jedne i sa druge strane.

Ostalo mi je u dubokom sećanju besprekorno junaštvo komandira i političkog komesara moje 1. čete, koji su ličnim primerom prednjačili među borcima: u borbi, jurišima i izvlačenju ranjenika - crvenoarmejaca i naših boraca. Ovo je, između ostalog, snažno delovalo na borbeni moral mladih boraca u četi tako da su se i lakše ranjeni borci uključivali u izvlačenje težih ranjenika, kako ne bi pali neprijatelju u ruke.

Zaposedanjem novih položaja u brdima, iznad komunikacije, borbeno dejstva su se neprestano odvijala kroz iznenađenja i napade iz zasjeda po neprijatelju na drumovima i željezničkoj pruzi. Tim putem neprijatelj je bio iznuravan i trpio je osetne gubitke. Prebacivši se na područje Gornjeg Milanovca, u rejon sela Lunjevice, dobili smo kratak odmor, za koje vreme smo se popunjavali novim borcima i pripremali za nove zadatke. Nakon par dana, četa u sastavu bataljona posela je nove položaje u rejonu Ljubiča, a zatim u rejonu Rakova preuzela položaj neke druge jedinice, koja je otišla na novi zadatak. Svuda oko Čačka vođene su borbe i nije se dozvoljavalo da neprijatelj predahne.

Na ovim položajima proslavili smo 29 novembar, prvu godišnjicu II zasjedanja AVNOJ-a i obeležili je raznim sastancima. Početkom decembra poseli smo nove položaje na kotama između sela Duba i Zaglavka. Sa brda prekrivenih gustim šumama, noću smo se spuštali na drum Užice - Bajina Bašta. Tu smo izvodili razna prepadna dejstva. Sačekivali smo nemačke motorizovane kolone u zasjedama, zaprečavali komunikaciju kopanjem kanala, sečom drveta i postavljanjem stabala na cestu kanala, sprečavali polazak tenkova, kamiona i druge tehnike, nanoseći im pritom osetne gubitke. U zoru smo se povlačili na kote, gde smo imali iskopane zaklone, odmarali se i pripremali za naredne zadatke.

Tako je jedne tamne i prohladne noći, dok je rominjala kiša i susnežica, došlo do žestoke borbe u kojoj smo iznenadili nailazeću nemačku motorizovanu kolonu i naneli joj značajne gubitke. Bilo je ubijeno i zarobljeno nekoliko Nemaca, zaplenjeno nekoliko kamiona i putničkih

vozila, kao i izvesna količina oružja i municije. U ovome se posebno istakao moj vod, a nas nekoliko boraca uzeli smo po nekoliko nemačkih ručnih bombi. Sve smo pokupili i povukli se u zaklone.

Umorni, uvukli smo se u rovove pokrivene kukuruzovinom - šašom. Vreme je i dalje bilo hladno i vlažno. Šćućurio sam se u jedan ugao, spustio oružje i one tri bombe i zadremao. Mora da sam čvrsto zaspao, jer me je najedanput, kroz san, probudio prodorni glas vodnika. Pogledam i vidim da se moji drugovi u žurbi povlače, odmakli su od mene jedno 300 - 400 metara i već su bili na domaku sela i šumovitih zaklona. Pogledam na drugu stranu, niz kotu, kad ono, na oko 300 metara od naših rovova, uz brdo se kreće gusti streljački stroj Nemaca. Hitro sam zgrabio torbu i jednu bombu, te uz pomoć vodnika, sećam se da je bio rodom od Smedereva, kroz njive, blato, jaruge i vrzine, izvukli se i zašli iza brega i sela, i stigli u četu. Kada su Nemci izbili na naše napuštene položaje, zapalili su šašu, ali, verovatno i platili sa nekoliko života, jer je došlo do snažne eksplozije moje dve, a možda i još neke bombe, koje su ostale u rovovima.

Toga dana nastavili smo pokret, noseći nekoliko ranjenika. Preko Jelove Gore došli smo u Kosjerić, predali ranjenike, prenočili, a sutradan nastavili usiljenim maršem prema Valjevu, a zatim i dalje, prema Loznici, ka Drini.

Prethodni, takoreći danonoćni pokreti, sa malim predasima, borbe, juriši, prebacivanja, puzanja i marševanja, preko šumovitih, kamenitih, raskvašenih, blatnjavih, a negde i teško prohodnih terena, praćeni stalnom kišom, susnežicom i hladnoćom, učinili su svoje. Dotrajala je, inače, slabija odeća i obuća, tako da je dosta boraca ostalo bez obuće. Pokret drumom nam je stvarao dosta teškoća. Oštar kamen koji seče noge, na tvrdom makadamskom drumu, stalna susnežica i prohladno vreme zadali su dosta muke borcima bez obuće. Ali, zaista, samo visoka svešt, tradicionalno uvrežena ljubav i odanost borbi za slobodu svoje domovine, ispunjavala je mlade borce, retko viđenom izdržljivošću, upornošću i uz to visokim borbenim moralom. Došli smo do sela Rujna, u rejonu Loznice, gde smo zanoćili.

Ovde smo ostali dva do tri dana, odmarali se, oporavljali i pripremali za prelaz u istočnu Bosnu.

Nakon nekoliko dana, došlo je vreme prelaza preko Drine. Svako od nas dobio je i po dva hleba više, da bi podelili drugovima koji su već vodili borbe u istočnoj Bosni. Pored Drine, razmešteni po okolnim vrbacima, čekali smo ceo dan. Padom mraka, po utvrđenom redosledu ukrcali smo se u čamce. Bio sam u prvoj grupi za prebacivanje i umesto da stignemo prvi i da se iskrcamo, stigli smo zadnji. Naime, našim čamcem upravljala su dva veslača, koji su razgovarali na nama nerazumljivim jezikom. Bili su iz nekog mesta pored Dunava. Najednom, čamac nam je zahvatila matica brze i plahovite Drine. U čamcu, pod punom ratnom spremom i hlebom za drugove, bio je i dobar broj nas koji tada nismo znali da plivamo, a o nekim pojasevima za spasavanje tada nije bilo ni govora. U čamcu je nastalo komešanje, pa i određeni strah. Posle dosta pretrpljenih muka, koje su nam se činile kao večnost, nekako smo se dokopali obale, ali nas je nekoliko, koji smo nosili hieb

nanizan na prutu, ispustilo hieb u Drinu, tako da smo i mi, a i kome je namenjen, ostali tada bez hleba.

Posle prikupljanja, u tamnoj noći, ušli smo u potpuno napušteno selo Butor. Četnička propaganda da »idu partizani iz Srbije i kolju sve redom«, naterala je narod da napusti svoja ognjišta i da se skloni. Ali, ubrzo su uvideli svu laž i obmanu četnika, pa su se svi vratili svojim kućama.

Drinu smo prešli u drugoj polovini decembra 1944. na sektoru Kurjačice sa pravcem nastupanja Donja Trnova - Ugljevik, sa ciljem presecanja komunikacija Branjevo - Bjeljina i Janja - Koraj. Na ovim sektorima, vodili smo oštre borbe protiv četnika i belogardejaca - čerkeza, koji su nas, 25. decembra, u zoru sa vrlo jakim snagama napali kod sela Mrtvice, tako da smo se morali povući, gazeći po zimi i snegu obližnju reku. Toga dana vodili smo neprekidno borbu sa neprijateljem.

Krećući se tako u koloni, skoro jedan uz drugog, sećam se da je sunce bilo izbilo iz oblaka i svima nam je bilo dobro došlo da se malo zagrejemo, jer je na nama odeća bila još uvek mokra. Preko jedne ravnice, ispred mene je koračao omladinski rukovodilac moje čete. Lep mladić, visok, vitkog stasa, rodom iz Srema, nosio je na ramenu mitraljez i svojom pojavom ulivao nekako sigurnost i poverenje. Par dana ranije dao mi je knjižicu »Šta je SKOJ« da pročitam, jer sam, prema oceni rukovodstva, bio jedan od kandidata za prijem. Iznenada na ovoj čistini, pogođen kao gromom iz vedrog neba, pao je bez reči kao poškošen. Priskočio sam i vidim, krv mu teče iz glave, ali još daje znake života. Odmah su ga četna bolničarka i dva borca odneli prema Koraju u previjalište, ali, da li je ostao živ, nije mi poznato. Pogodio ga je neki zalutali metak ili pak neki udaljeni prikriveni snajperista.

Ubrzano smo produžili i zauzeli položaje za odbranu mesta Koraja, gde su se nalazili naši pozadinski delovi i previjalište. Na ovim položajima smo ostali celu noć, onako mokri i prozebli, ali čvrsto rešeni i odlučni da istrajemo.

Narednih dana jake borbe su nastavljene nesmanjenom žestinom. U jednom predahu između borbi, na sastanku, koje smo obično tada održavali, za do tada, kako su mi rekli »... pokazano primerno držanje, u borbama i van njih, i ispunjavanja svih uslova...« primljen sam u SKOJ. Knjižicu primljenu od omladinskog rukovodioca - u znak sećanja na njega - sačuvao sam za uspomenu.

Sa još većim ponosom i požrtvovanjem, nastavio sam sa četom da idem iz borbe u borbu, preživljavajući sa drugovima čas lepe čas teške trenutke, ali sa čvrstom voljom za pobedu.

U jednoj žestokoj borbi protiv nemačko-belogardejsko-četničkih snaga kod Celića teže sam ranjen u nogu, pa sam prebačen u previjalište, a zatim u bolnicu, gde sam ostao nekoliko meseci. U jedinicu sam se vratio po zalečenju rane, a jedinicu sam zatekao u Mojstrani - Gozd Matuljak u Sloveniji. Rat je tu bio završen.

U borbi kod Šapca do kraja rata

MILORAD BOJIĆ

Stupio sam u NOB 26. oktobra 1944. godine. Po oslobođenju Šapca pozvani smo u šabačke kasarne. Odmah smo krenuli da popravimo porušenu prugu od Klena do Rume. Kad smo završili sve radove vratili smo se natrag u kasarnu, a zatim smo odmah krenuli za Loznicu i Mali Zvornik. Prešli smo Drinu i došli u Bosnu, gde smo uključeni u 2. krajišku udarnu brigadu koja je tih dana vodila jake borbe sa neprijateljem. Odmah sam dobio puškomitraljez. Njime sam rukovao i kasnije, kada sam bio desetar sve dok nismo prešli Savu kod Brčkog. Tad sam bio postavljen za komandira voda u 3. četi 3. bataljona.

Druga krajiška brigada je u to vreme vodila teške borbe na Bjeljini i oko Bijeljine, Zvornika, Kozluka, Cengića, Modrana, Koraja, Golog brda, Sjenice više Lipika i drugim mestima. Vođene su borbe sa neprijateljem koji je bio dobro opremljen i naoružan. Uslovi za borbu bili su izuzetno teški. Vladale su velike hladnoće, putevi za borbu su bili zavejani, što je oteževalo snabdevanje hranom i municijom. Uslovi za smještaj boraca bili su takođe teški. Sela su bila mala i pretrpana, a negde i popaljena. Borci su bili slabo obučeni. Ovladale su i bele vaške, pa se pojavio i pegavi tifus. I u takvim teškim danima čula se pesma »Mila mi je boračka parada, još milija krajiška brigada«.

Po ravnici foko Bijeljine noge i ruke su se kočile od velike hladnoće. Ali, veliki moral boraca sve je to savladavao. Posle bitke na Bjeljini vratili smo se ka Zvorniku, jer su Nemci ovladali drinskom dolinom. Druga krajiška je vodila oštre borbe od Zvornika do Kozluka, odsečena od Srbije. Teškoća je bilo sa hranom, municijom, zbrinjavanjem ranjenika i ishranom. Oko 15 dana smo se hranili kuvanim kukuruzom. Treća četa 3. bataljona vodila je oštre borbe na Visu-Glabivi kod Kozluka. Tu je poginuo Stepan Jerotić iz Mačve, a njegov pomoćnik je bio teško ranjen. Nemačka zaštitnica je uporno držala Bis - Glavicu. Tek 25. februara Nemci su odstupili; a mi smo produžili gonjenje prema Donjoj Pilici i Šepku. Krajem februara stigla su prva odlikovanja za hrabrost. U 3. četi medalju za hrabrost dobio sam ja kao puškomitraljezac, a orden za hrabrost komandir čete Marko Radaković. Tako je 2. krajiška rušila sve prepreke po istočnoj Bosni. Odvojila se zatim od svoje 17. divizije i pošla u pomoć 25. diviziji na Srebreniku, gde je vodila borbe na Golom brdu, visu Lipik i drugim mestima oko Tuzle.

Golo brdo mi je posebno ostalo u sećanju. Bio sam tada desetar, ali sam rukovao i sa puškomitraljezom. Na brdu smo se u toku noći ukopali. Nemci su u zoru, posle artiljerijsko-minobacačke pripreme, prešli u napad. Otpočela je borba koja je trajala više od jednog sata. Na desnom krilu naše čete čuo sam da se bacaju ručne bombe. U tom trenutku stigao je do mog rova komesar čete Ljubiša Golubović, i uzbuđeno rekao da četa mora da odstupi jer je nestalo municije. »Poslaću delegata kod tebe da te štiti vatrom dok se izvučeš«.

Odmah je stigao delegat i doneo municiju. Tukli smo brzom paljbom sve dok nam nije nestalo municije, a tada smo iskočili iz rova i krenuli da se povučemo. Mogli smo odmah krenuti levo niz padinu, ali smo se bojali da Nemci nisu podišli pod brdo pa ćemo im pasti pravo u ruke. Pošli smo zato nazad. U jednom trenutku, desno od nas, pojavio se Nemač sa uperenom mašinkom. Vikao je nešto, ali ga nismo razumeli. Valjda je zvao na predaju. Delegat je bio najprisebniji. Brzo je digao mašinku i iz stojećeg stava pucao u Nemca. Ne znam da li je bio pogođen, jer sam sa pomoćnikom iskoristio taj trenutak da pobećem ulavo i spustim se niz padinu. Kad sam se okrenuo delegata nije bilo za nama. Moj pomoćnik Janko povikao je da bežimo, jer smo i mi gotovi. Kako bežati a ostaviti čoveka koji nas je spasio sigurne smrti. Dao sam puškomitraljez Janku, a ja sam se vratio do grebena brda. Nemci su pucali, ali i oni nisu smeli odmah da izađu na brdo, jer su se bojali varke. Kad sam došao do grebena ugledao sam delegata kako ranjen leži i prevrće se. Odvukao sam ga niz padinu u dolinu. Hteo je nešto da mi kaže, ali nije mogao. Kroz šapat sam ga razumeo: »Bojiću, spasavaj se ti, od mene nema ništa«. Stavio sam njegove ruke oko svog vrata želeći da ga ponesem. Ali telo je bilo potpuno opušteno. Spustio sam ga 30 metara dalje i stao da se odmorim. U tom trenutku oči su mu se zatvorile, a srce prestalo da kuca. Za njega više nije bilo spasa. Pitaو sam se kuda sad? Njemu je bilo rečeno kuda je četa odstupala, a njega više nema. Nismo znali kojim pravcem da pođemo. Hodali smo padinama Golog brda, ali se više nije moglo čekati. Odredili smo pravac kretanja na sreću. Išli smo oko 600 metara i ugledali na jednom brežuljku grupu ljudi. Po odeći smo zaključili da nisu Nemci i ustaše. Četnici su mogli biti. Moj pomoćnik Janko predložio mi je da na tom mjestu zakopamo oružje i krenemo ka toj grupi, pa ako sve bude dobro lako ćemo se po nje vratiti. U tom trenutku setio sam se moga oca, inače ratnika iz prvog svetskog rata. Kada sam pošao u jedinice NOV otac mi je savetovao »Nemoj sine da te ko nagovori da ostaviš oružje, jer onda te sigurno više nema«. Rekoh Janku da to ne dolazi u obzir. Jer dok je glava na ramenu oružje se ne ostavlja. Janko je sagao glavu i rekao da onda krenemo.

Pošli smo, a noge su nam klecale od gladi i umora. Otvorili smo dobro oči i gledali kome idemo u ruke. Na sreću, pošli smo pravim putem. Bila je to naša četa. Dobila je bombe i municiju i delila ih boricima. Prilazeći četi, prvo sam prepoznao komesara Ljubišu Golubovića, hrabrog i dobrog čoveka. Rekao sam komandiru kako smo prošli. Sve se na brzinu radilo. Trebalo je što pre krenuti na isti položaj.

Primili smo municiju i bombe i krenuli ponovo na isti položaj. Opeterećeni municijom, gladni i umorni, stigli smo do brda. Nemci su otvorili vatru. Treća četa 3. bataljona jurišala je na brdo. U prvom naletu ranjeni su puškomitraljezac Dura od Valjeva, njegov pomoćnik Milorad Tadić iz Mačve i jedan Smederevac.

Trenutno je napad zaustavljen dok se iznesu ranjenici. Kad su izneti, začuo se poklik »Napred Krajišnici«. Nije se znalo ko otkuda puca, ko bombe baca. Digao se dim i prašina. Čulo se samo »napred, napred«, i ponovo smo ovladali Golim brdom. Tako je bilo i na visu Lipik i drugim mestima Srebrenika.

Sa ostalim jedinicama divizije savladali smo jaku neprijateljsku grupu koja se nalazila na tom terenu.

Poslije tih borbi, preko ogranka Majevice, ponovo smo se vratili u sastav svoje 17. divizije. Bijeljina i Brčko su oslobođeni. Oko 10. aprila prešli smo Savu kod Brčkog i pošli u Slavoniju, u sastav 1. armije. Krećući se uz Savu preko Slavenskog Broda, i dalje, nismo imali većih borbi do Bilogorskih šuma. Tu su bili ustaški položaji, pa smo se ukopali. Kiša dva dana i dve noći nije prestajala. Postojala je opasnost da dođe do zastoja kod puškomitraljeza. Zato smo napustili taj položaj i povukli se u dolinu da bi se pripremili za odlučan napad. Kada je očišćeno oružje i izvršena popuna municijom, uz prethodnu izviđačku delatnost, 2. brigada je krenula u napad. Sudar sa ustašama bio je oštar, ali kratak, jer su brzo odstupili.

Odatle smo krenuli dalje, ka Križevcima. Treća četa 3. bataljona bila je na obezbeđenju kada je jedna četa 1. bataljona ušla u centar grada. Tada su je Nemci i ustaše opkolili. Bilo je hvatanja i za vratove, ali je sa četom bio i komandant 1. bataljona, pa su uspjeli da se izvuku iz neprijatne situacije bez većih gubitaka. Uveče su Križevci bili oslobođeni. Slično je bilo i sa Bjelovarom.

Po izlasku iz Bjelovara, u kratkom predahu, komandir čete Marko Radaković rekao mi je da sam predložen za Orden za hrabrost. Tih dana primljev sam i za člana Komunističke partije Jugoslavije i unapređen u čin vodnika. Inače, već sam bio na dužnosti komandira voda.

Kretali smo se napred. Otpor neprijatelja bio je sve manji. Prelazili smo 40-50 kilometara na dan, sve do austrijske granice, do mesta Prevalja. Tu smo dočekali i dan slobode. Tu nam je komandant Milan Zgonjanin održao govor, i na kraju rekao: »Slava palim borcima za slobodu, a vama preživjelima hvala«. Bio je to 9. maj, kada smo se sastali i sa 6. proleterskom istočnobosanskom brigadom naše divizije. Međutim, u dolini Dravograda neprijatelj je još davao otpor sve do 15. maja, kada su prestala borbena dejstva.

Od Dravograda krenuli smo ka tromedi Italije, Austrije i Jugoslavije. Imali smo zarobljene kamione, ali nismo imali šofere u brigadi, te su nas od Dravograda do Kranjske gore i Potkorena prevozili zarobljeni Nemci. Tu smo se konačno zaustavili. U Potkorenu je bio štab 3. bataljona. Odmah smo krenuli u selo Ratače na granicu Italije, gde smo smenili 16. diviziju. Ostao sam na dužnosti na granici.

Bolničarka Fatima

SVETO KERKEZ

Prilikom februarskog napada na Bijeljinu 1944. Fatima je bila bolničarka 2. čete i 2. bataljona 2. krajiške brigade. Ne znam tačno kada je stupila u našu brigadu, mislim po zauzimanju Tuzle, pred kraj 1943. godine.

Bila je izuzetno lijepa, više je ličila na devojčicu, koja je u vrijeme pogibije tek ušla u petnaestu godinu. Bila je veoma živahna, društvena, stalno nasmijana i nevjerovatno duhovita. U najtežim trenucima nalazila je razlog za šalu, smijeh i razne dosjetke, koje je sredina toplo prihvatila.

Kada je 2. četa 2. bataljona dobila zadatak da u februaru 1944. napadne i zauzme ciglanu u Bijeljini, četni sanitet sa Fatimom smješten je bio u blizini prvih kuća, predgrađe ciglane, u nekoj košari. To je, u stvari, bio neki objekat izrađen od pruća i pokriven slamom. U njemu je bilo malo sijena, djeteline, i slično. Zima je bila izuzetno jaka, snijeg dubok, uz hladnu sumaglicu tako da se nije moglo stajati bez nekog zaklona.

Četa je krenula u napad na prve kuće, koje su branili Nijemci, probila se u grad i zarobila četvorocevni protivavionski top »flak«. Niko iz čete nije znao kako se njime rukuje.

Desetar Uroš Stojaković je sa grupom boraca uporno »čačkao« po pojedinim dijelovima topa. U jednom trenutku slučajno je nogom stao na neku pedalu i »flak« je iz sve četiri cijevi opalio. Uroš je više mahinalno okretao neke točkiće, tako da su se cijevi »flaka« trenutno usmerile u pravcu Nijemaca iz utvrđene ciglane. Ubrzo je »flak« prestao da djeluje, jer je bila istrošena municija, koja se u njemu nalazila.

U međuvremenu, Nijemci su izveli snažan protivnapad, i četa je bila prinuđena na povlačenje. Nekoliko ranjenih boraca bilo je otpremljeno kod bolničarke Fatime. Ona je sve borce znala po imenu i, nakon previjanja, svakome je u šali izrekla po neki kompliment. Kada su Nijemci primijetili da se četa povlači, pojačali su napad, uz jaku mitraljesku i minobacačku podršku. Dok su se dijelovi čete, pod borbom, prebacivali pored košare na naredne položaje, Fatima je u košari još pružala pomoć ranjenim drugovima. Kada su nosioci ranjenika stavili na nosila posljednjeg borca, Nijemci su se već približili košari na domet efikasne mitraljeske vatre. Uz ispaljivanja raketa, besomučno su napadali. Fatima je uzela posljednji dio sanitetskog materijala i krenula prema izlazu iz košare. Istovremeno se oglasio dugi rafal iz njemačkog »šarca« i smrtonosno je pokosio.

Bježite braćo, sad su ovdje bili partizani

DRAGO DAMJANOVIĆ

Početkom 1945. naša brigada je vodila borbe u okolici Bijeljine i Brčkog. Jednom prilikom naš bataljon je imao oštar okršaj sa četnicima u selu Mrtvica. Bio sam komandir čete, a komesar je bio Drago Praštalo, rodom iz Podgrmeča. Ušli smo zajedno u jednu kuću, koja se nalazila nekako između naših i neprijateljevih položaja. Ipak, nešto je bila bliža našim nego neprijateljskim položajima, pa se sa naše strane do nje lakše dolazilo. U kući smo našli jednu mladu ženu sa dvoje male djece. Ona nas je sa nepovjerenjem gledala. Na naše pitanje gdje joj se čovjek nalazi, rekla je da je kod neke vojske, ali da ona ne zna kod koje. Rekla je da nije kod četnika, iako smo je nekoliko puta uporno o tome pitali.

Mi smo ocijenili, prema njenom držanju, da joj je čovjek u četnicima, i to sa onima koji su tu ispred nas, na drugoj strani, držali položaje. Ukratko, poslije tog razgovora došlo je do oštrog četničkog napada i moja se četa malo povukla unazad, nešto manje od jednog kilometra, da bi zauzela pogodniji položaj. Međutim, kako se ratna sreća brzo mijenja, ponovo smo mi napali, protjerali četnike i ponovno zauzeli položaje koje smo maloprije napustili. Komesar Praštalo mi je rekao da idemo opet u kuću kod one žene, veli, da kažemo da smo četnici, jer smo imali po džepovima znakova raznih vojski. Drago, koji je nosio šubar sa petokrakom zvijezdom, stavio je neku četničku kokardu na drugoj strani šubare i šubaru samo okrenu. Ja sam imao na sebi njemački šinjel, pa sam samo preko titovke prebacio kapuljaču, tako da se petokraka nije mogla vidjeti.

Ušli smo u kuću, a žena nas je gledala zaprepašteno. Drago je upitao gde joj je čovjek, a ona je na brzinu odgovorila da je u četnicima, brzo nam je donijela neke četničke slike i na njima pokazala svoga muža - nekog visokog bradonju. Hvatala nas je za ruke i molila i preklinjala da bježimo iz kuće odmah, jer da su oko nje partizani, da svaki čas mogu doći i pohvatati nas. Rukom nam je preko dvorišta pokazala put kojim možemo skriveni od partizana doći do četnika - na drugoj strani jaruge, i govorila kako ćemo tamo i njenog muža naći. Nije nas to začudilo, jer smo znali da laže o svom čovjeku. Mi smo nešto pokušavali da govorimo, ali ona ništa nije slušala, već je sva uplašena pokazivala kud treba da bježimo da nas partizani ne uhvate, govoreći: »Braćo, braćo, bježite, sad su tu bili partizani«. Počeli smo se smijati. Ona nas je gledala, a mi smo joj pokazali partizanske znakove. Ustrašena, samo je ćutala. Kazali smo joj da nije lijepo da laže, da je odmah trebala prethodno da nam kaže gde joj se nalazi muž, jer nju nikad niko neće osuđivati zato što se ona nalazi na drugoj strani, ukoliko i sama sa njim nije počinila neka nedela.

Na prvom zadatku u ulozi desetara

MILORAD BOJIĆ

Nije lako biti desetar u ratu. Zato se za desetara određuju najodlučniji, najhrabriji i najsnalažljiviji borci. Oni svakom borcu posebno daju zadatak i uvijek su u pokretu. Odmah po stupanju u jedinicu primio sam puškomitraljez. Sa njim sam se brzo »sprijateljio«. Bio mi je desna ruka. Ali, ne daj đavole. Jednog dana potražio me kurir da se odmah javim u komandu čete. Bili smo na položaju negdje oko Tuzle. Zapitah kurira: »Gde se nalazi komanda čete?« Reče mi: »Pomoći ću ti ja. Poći ću sa tobom«. Puškomitraljez sam predao pomoćniku i krenuo sa kurirom u komandu. Pošto nije bilo daleko, brzo smo stigli.

Na jednom brežuljku bila je skromna bosanska kuća. Dvorište je bilo ograđeno niskim plotom, upletenim uvojem pruća. Pred kućom spazih nekoliko kokošaka koje su ključale tražeći hranu. A rijetke su u bosanskim dvorištima bile kokoške. Sve je neprijatelj opustošio. Kurir, idući naprijed, zakuca na vrata. U sobi su bili komandir i komesar čete. Sjedeli su za jednim stolom, a kad su vidjeli da smo ušli ustadoše. Komandir mi pruži ruku i ja sjedoh na malu stolicu sa tri nogara. On izvadi iz džepa kutiju sa cigaretama i ponudi me. Bile su to naše prve cigarete, i na njima je pisalo »Partizan«.

Komesar ostavi svesku koju je čitao, pogleda me, i reče: »Bojiću, kako je?« Šta da mu kažem, osim da je dobro, a gdje je u ratu bilo dobro? Rekoh mu: »Na muci se poznaju junaci«. Komesar se osmjehnu. Komandir presječe naš razgovor, i reče: »Bojiću, ti si od danas desetar«. Bio sam zahvalan, ali moram reći da me nije to obradovalo. Sagao sam glavu i očutao. Poslije kraće pauze, rekoh: »Zar ja nisam puškomitraljezac?«. On reče: »Baš zato, onda ćeš biti i dobar desetar«. Rekoh mu: »Možda, ja još nisam sposoban da budem desetar, ima još dobrih boraca, koji su prije mene stupili u borbu«.

U tom trenutku otvoriše se vrata. U sobu uđe kapetan, mlad visok i lijep čovjek. Sva trojica smo ustali i pozdravili ga. Nisam ga poznavao. Došao je nedavno u naš bataljon. Bio je to zamjenik komandanta bataljona. Komandir ponudi kapetana da sjedne. Ne htjede. Zapita nas: »Šta radite?«. Komandir reče: »Pozvao sam ovog borca da primi desetinu, a on kaže da još nije sposoban da bude desetar«. »Ja sam zato došao. Treba mi jedna desetina da izvidi da li ima neprijateljske vojske u obližnjem selu«, reče zamjenik komandanta, zatim izadismo pred kuću. Kapetan pruži ruku u pravcu sela. Bilo je udaljeno oko dva ki-

lometra. Tada se obrati meni: »Ti si taj desetar. Sad ti se pruža prilika da pokažeš šta znaš«.

Okrenuo sam se i pošao da tražim svoju desetinu, koja je bila na položaju. Kretao sam se lagano i razmišljao kako sam mogao reći da možda nisam sposoban da budem desetar. Otkud baš u taj čas da kapetan dođe? Sa tim mislima došao sam kod svoje nove desetine. Odmah sam se predstavio, a zatim sam izdao zapovijest o našem zadatku. Javio sam se komandiru voda i odmah smo krenuli. U desetini je bilo trinaest boraca, naoružanih poluautomatskim oružjem. Pošli smo u koloni po jedan.

Išao sam pred desetinom i pratio određene orijentire. U jednom trenutku obuzme me neka nesigurnost. Nisam baš siguran da li se krećem željenim pravcem. Da ne upadnem sa desetinom u neku zamku? Poče me obuzimati i panika. Gledam oko sebe ne bi li koga vidio. Nema nikog, osim što po neka ptičica proleti tražeći svoje jato. Kroz redi šumarak, na jednom brežuljku ugledah jednu malu kućicu. U stvari, nije bila toliko mala koliko se meni iz daljine učinilo. Laknu mi malo. Valjda će biti neko živ u toj kući. Išli smo nekim putem, sve sa kamena na kamen, i gotovo smo stigli blizu kuće. Zaustavio sam desetinu i uzeo jednog borca da izvidimo teren. Brzo smo stigli do kuće i tamo ugledali jednu ženu koja je nešto prala. Nazovemo je »strinom«. Ona podiže glavu, okrete se i ugleda nas. Mahnuo sam rukom da nam priđe. Žena je uplašeno gledala u nas, zatim je pošla prema nama, krećući se polako kao da ide po trnju. Korak po korak, dođe. Rekao sam joj: »Mi smo narodna vojska, ne treba da se plašiš, samo nam reci u kome se pravcu nalazi selo« (imena sela se sada ne mogu sjetiti). Tada se žena oslobodi i pruži ruku u pravcu sela. Zamolio sam je, ako hoće, da pođe sa nama, da desetini tačno objasni. Žena prihvati moj predlog, okrete se djeci koja su virila kroz prozor, i reče: »Sad ću ja djeco, brzo ću se vratiti«.

Pođe sa nama. Dođosmo do desetine. Žena nam je dala sve informacije koje¹ smo tražili. Zatim pođe kući, a mi krenusmo prema selu. Išli smo nekoliko koraka kad nas sa strane osu mitraljeska vatra. Polegasmo na zemlju gdje je ko stigao. Svi, osim žene, koja je trčala prema kući dok je ne pogotli jedno zrno u nogu. Ona pade i začu se kukanje.

Pred mojim očima se sve smrači. Iako je bio prohladan dan, sa lica su mi padale graške znoja. Sad je sve gotovo. Ležali smo prikovani za zemlju. Žena je ranjena, a deca su joj nejaka ostala sama. Šta sad učiniti? Neko treba da javi komandiru čete da je desetina blokirana i da je jedna žena ranjena. Ako odstupimo desetinu će prepoloviti, a i ženu treba da ponese. Treba sa četom što prije uspostaviti vezu. Duboko dišem i mislim o svojoj nevolji. Ja sam kriv za sve, rastavih ženu od djece. Bolje da je nisam zvao za vodiča. Sad treba smisliti kako ženu odnijeti do previjališta, koje je udaljeno više od jednog kilometra. Rekog jednom borcu: »Miloje, idi i javi u kakvom se položaju nalazi desetina, a sa bočne strane još nas prati mitraljeska vatra«. Miloje reče: »Zar ti, desetaru, hoćeš prvo mene da usmrliš?« Nisam ništa rekao. Okretoh se mitraljescu Vlakoviću, koji je bio sa mnom na čelu kolone. Rekoh mu:

»Da smijem da napustim desetinu, ja bih se izvukao do komande čete«. Vljaković me pogleda i reče: »Idem ja desetar«. Rekoh mu da ide i da puškomitraljez ostavi meni, ako bude potreban ja ću njime rukovati. Vljaković pođe puzeći dok nije našao zaklon. Do mene je dopirao glas žene koja je kukala od bolova.

Neki unutrašnji glas mi je govorio da će ipak sve biti dobro. Sjetih se trenutka kada sam komandiru rekao: »Možda nisam još sposoban da budem desetar«. Međutim, to je prošlo. Sad je trebalo misliti kako obaviti zadatak, kako ženu prenijeti do bolnice i da li je Vljaković stigao do komande čete. Sve mi to prolazi kroz glavu. Gledam da li nam neko prilazi. Borcima sam dao naređenje da niko ne puca, izuzev ako budeмо napadnuti.

Vetar je duvao i savijao grane. Oblaci su se nad nama vili tako da su stvarali mrak usred bijela dana. Negdje iz daljine dopire mitraljeska vatra. Riješim da priđem ženi. Koristeći zaklone dođoh do nje. Ležala je na zemlji, a suze su joj se slivale niz lice. Upita me: »Gde su djeca, gdje su moja djeca? Tješio sam je da su djeca bezbjedna i da će doći bolničari da je previju. Nije bila teško povređena, samo je metak malo okrznuo. Borac koji je bio najbliži stegao joj je nogu nekim peškirom. Zvali su ga Šubaraš. Nosio je šubaru koja mu je padala na oči. Jedne noći neko mu je ukrao, ali se on brzo snašao - uzeo je domobransku kapu. Kretao se uvijek na začelju kolone. Žena je više mislila o djeci nego o sebi. Htjela je da ustane, ali joj nisam dao, bojao sam se da neko opet ne otvori vatru. Jedan borac glasno reče: »Neko dolazi«.

Pogledah, i vidjeh četiri čovjeka idu pravo k nama. Nisam mogao da ih raspoznam. Nijemci nisu. Mogu biti četnici. Naredio sam puškomitraljescu da dođe na čelo kolone. Zagledao sam se ne bih li prepoznao Vljakovića. Pitao sam se kako se smiju slobodno kretati. Vljaković zna da smo ostali prikovani za zemlju. U jednom trenutku nestalo ih je sa vidika jer su ušli u neku uvalu. Šta da uradim ako budemo napadnuti? Riješih da ženu premjestim u bolji zaklon. Desetina je ostala u istom položaju. Samo sam ja sa puškomitraljescem na čelu desetine okrenut sjeveru. Sve je u pripravnosti.

Odjednom iz uvale izdoše oni ljudi i među njima prepoznah Vljakovića, komandira voda Miloja Nedića i dvojicu bolničara, koji su nosili nosila. Laknulo mi je. Prvo su otišli do žene da joj pruže prvu pomoć i otprate je do naše bolnice. Zapitah vodnika ko je po nama otvorio paljbu. On reče: »Bila je to ustaška zaštitnica«. Vodnik se vrati, trebalo je zbrinuti djecu koja su ostala sama, a ja pođoh sa desetinom na izvršenje zadatka.

Preko brda i dolina, dođosmo do jedne puste šumice. Na izlasku iz nje naišli smo na baštu ograđenu plotom od pruča. Na kraju bašte spazili smo kućicu, i pred njom dvije žene. Jedan borac reče: »Idem ja do njih desetar«. Nisam mu dozvolio, a on se malo naljuti i reče: »Što je tebi stalo do mog života kad meni nije«. Rekoh mu: »Mi nismo pošli da dajemo živote, već da izvršimo zadatak i da se svi vratimo«.

U tom trenutku jedna od žena se odvoji i pođe pravo ka nama. Pošla je vjerovatno da donese drva. Kad nas je ugledala, odjednom, stade kao ukopana. Mahnerno joj rukom da dođe do nas, ali ona ne miče ni

naprijed ni nazad. Kada sam joj ponovo mahnuo, poče prema nama. Rekoj joj: »Ne boj se, bako, mi smo narodna vojska«. Ona je samo uzmicala. »Imali koga u kući?«, provjeri, rekoj: »Ako ima reci, mi ćemo se odmah vratiti«. Baka je i dalje govorila da nema. »Ali ako neko zapuca iz puške onda nema ni tvog života«, kažem joj, a ona poče kukati. Kako je sad učutati? Pričao sam joj da i ja kod kuće imam staru majku i da se ona ništa ne plaši.

Dva borca su već bila pred kućom i davala znak da je prolaz slobodan. Sad je cijela desetina prišla. Odmah sam postavio obezbeđenje i zapitao baku: »Gdje ti je muž?«. »Ona odgovori: »Umro je prije sedam godina. A ova žena mi je snaha«. Zatim upitah: »Gde je njen muž?. Odgovori mi da je otišao u neku novu vojsku. Tada joj objasnih da ne treba da se boji, da smo mi nova vojska i da je njen sin vjerovatno sa nama. Baka mi reče: »Samo da mi se sin vrati«. Ispitivao sam je, potom, da li ima neke vojske u selu. Kaže »Dođu Nijemci da traže jaja i kokoške«. Pitam odakle dolaze. Snaha pokaza rukom i reče: »Eno, vidiš onu cestu, tu su Nijemci, hodaju cestom, uvijek, se tu vrte. Dođu u selo traže jaja i kokoške. Sve su odnijeli, ostale su samo još tri«.

Dale su mi sve potrebne podatke. Sad smo mogli da se vratimo. Baka i snaha su nešto šaputale. Baka mi pride, uhvati me za ruku, povuče do kućnog praga i upita: »Jeste li gladni?« Šta sam drugo mogao da kažem nego da jesmo? Ona se okrete, uđe u kuću i iznese tek pečenu proju. Odbijao sam da uzmem, ali mi ona stavi proju u ruke. Snaha odnekud donese parče slanine i stavi na proju. Bio sam presrećan. Osjetio sam veliku radost, ne zbog toga što smo gladni, već zbog toga što su one od svoje siromaštine odvojile i nama dale. Od srca sam zahvalio i krenuli smo da predamo raport komandiru naše čete.

U kući četničkog vojvode

HUSEIN MEŠANOVIĆ

P bacivanja iz Srbije u istočnu Bosnu vodili smo svaborbe i stalno se kretali. Najčešće nismo znali kroz koje selo prolazimo, ni u koje idemo. Nije nas to ni interesovalo.

Bio sam tada politički delegat voda u zaštitnoj četi štaba brigade. Tako smo januara 1945. došli u jedno selo na Majevici.

Nisam znao ni ime, a i da sam znao nije mi ništa značilo. Bilo je od komandira da uzmem još dva borca, da prođem selom i da se raspitam o neprijatelju. Bila je to uobičajena praksa zaštitne čete. Uzeo sam jednog Rusa Aleksandra, koji nam se pridružio negdje na Ibru iz Ruskog zaštitnog korpusa (kvislinška organizacija) i jednog mladeg borca iz Srbije.

Krenuli smo prilično komotno, mada smo znali da u okolini vršljaju četnici. Na putu smo naišli pored jedne kuće, pored šume i riješili smo da svratimo i, ako bude koga, da se raspitamo o četnicima. Došli smo iza kuće, preskočili nekakav plot i uputili se na vrata. Rekao sam svome drugu pratiocu da ostane u dvorištu na straži, a ja ću sa Aleksandrom ući u kuću.

Zakucali smo na vrata i otvorili. Ušli smo odmah u jednu veću prostoriju. Unutra je postavljena trpeza, a na njoj svega - od pečenja, pa dalje. Na vratima su nas dočekale dvije žene, jedna starija, dobro držeca, a druga djevojka, veoma lijepa. Zaključili smo da joj je ćerka. Ona starija nam utrpava po čašu rakije u ruke. Vidim da su zbunjene, ali tome ne pridajem značaj, jer se ljudi obično zbune kad bane nepoznata vojska.

Ne sjećam se da sam stigao išta da kažem, sem »dobar dan«. Bacio sam pogled kroz prozor i vidio iz šume, na oko trideset metara, da idu dvorištem dva četnika s jedne, dva sa druge strane, sa mašinkama na gotovs. Stražar kojeg sam ostavio nije gledao u šumu, već u nas. U tom trenutku bacio sam čaše sa rakijom istrčasmo van. Počeli smo bježati otkuda smo došli. Tek kad smo bili kod plota počela je paljba za nama. Ne znam da li smo brže došli do plota ili ga preskočili. Nisam vjerovao da sam tako hitar. Stražara su ranili i zarobili.

Trčali smo kao bez duše prema četi.

Četu smo sreli. Krenuli su čim su čuli paljbu. Pošli smo streljačkim strojem prema kući. Četnici su pobjegli na susjedno brdo i vikali: »Ziv-

jeo kralj Petar«. Na ivici šume bila su dva ili tri bunkera, unutra slama, ćebad, hrana, dosta kruha, salame i jedan pršut. U kući smo zatekli one žene. Rekle su nam da je tu bio vojvoda i njegova pratnja sa oko 60 četnika. Saznao sam da se to selo zove Tobut, a da je to kuća četničkog vojvode Radivoja Kerovića. Tada mi se »odvio film«. Pod snijegom nismo primjetili bunkere, a oni su nas kasno vidjeli. Vojvoda se sa gostima sklonio u susjednu prostoriju. Četnici su nas mogli pobiti, ali nisu smjeli pucati prema kući, bojeći se da ne ubiju vojvodu ili nekog od njegovih saradnika ili porodice.

Tako sam za cio život zapamtio selo Tobut na Majevidi.

Moj komandir čete

RADMILO BUGARČIĆ

Negdje u decembru 1944. nalazio sam se na položaju oko sela Koraj u istočnoj Bosni. Bio sam borac 2. desetine 2. voda. Komandir čete bio mi je Rade Novaković.

Posjedovao je sve osobine koje krasi rukovodioca i komunistu - partizanskog komandira čete.

Bio je tako blizak nama, običnim borcima, stalno je bio uz nas i objašnjavao ciljeve naše borbe. Hrabrio nas je kada smo polazili u akcije. Uvijek je govorio »drugovi, borci, zapamtite da od hiljadu neprijateljskih metaka možda samo jedan pogađa. Budite sigurni da ne ubija svaki«.

Njegova hrabrost bila je jedna od njegovih posebnih vrlina. U gotovo svaku akciju polazili smo sa pjesmom.

Komandira, i jednu ratnu noć, nikada neću moći da zaboravim.

Bilo je to u decembru 1944, na položaju oko sela Koraj u istočnoj Bosni. Negdje predveče došao mi je u posjetu otac, Košta, po zanimanju željezničar - ložać na lokomotivi u ranžirnoj stanici Lapovo. Ne znam ni sam kako je uopšte stigao na položaj u bosanska bespuća, probijajući se iz Srbije, preko Drine, u tom ratnom košmaru, jer je svuda mogao da nabasa na ostatke četničkih bandi, koje su bile pred rasulom.

Iste večeri četa je dobila zadatak da ide u jednu noćnu akciju na neprijatelja. Stao sam u stroj svoje 2. desetine. Dobijali smo borbeni zadatak. Saopšteno nam je kuda idemo i sve podatke o neprijatelju. Tada mi je prišao komandir čete Rade i naredio da ostanem u logoru na obezbjeđenju, i da ne idem u noćnu akciju, jer treba da provedem izvesno vrijeme sa ocem koji se istog jutra vraća za Srbiju.

Istina, teška srca istupio sam iz stroja. Izvršio sam naređenje svoga komandira, jer je toliki put kroz Srbiju i Bosnu prevalio da bi proveo jednu noć na položaju sa sinom - partizanom, borcem 2. krajiške brigade.

Takav je bio moj komandir čete Rade Novaković.

Nezgoda sa vodičem

DRAGO DAMJANOVIC

Krajem januara i početkom februara 1945. vodili smo borbe sa Nijemcima i ustašama oko Bijeljine i Brčkog, Čelića i Koraja. Jedne noći napadali smo njemačke položaje u selu Bijela, a zadatak nam je bio da iz pokreta razbijemo neprijatelja i da se brzo sručimo na cestu Brčko - Bijeljina. Moja četa je bila na čelu kolone našeg bataljona.

Uzeli smo za vodiča jednog starog seljaka iz tog mjesta, koji nam je rekao da zna položaje koje su Nijemci zaposjeli, kao i put kojim se dolazi do njih. Naredio sam vodiču i vodi patrolu (komandir mog 1. voda, imena mu se ne sjećam, a zvali smo ga Brengalac, jer je nosio engleski puškomitraljez »bren«) da nas vodi tačno na njemačke položaje, koji su se nalazili iznad Bijele na nekim kosama. Išao sam na čelu čete, a ispred mene na oko 700 metara Brengalac sa vodičem, noseći mitraljez, i još par boraca.

Najednom, idući po lijepoj mjesečini, sustignem patrolu i pitam Brengalca, šta je šta, radi, zašto je stao, i što ne ide dalje. Odgovorio mi je da se vodič ustrašio, zbunio, ne smije dalje ni koraka, kaže da nema potrebe da nas dalje vodi jer su Nijemci odmah tu, na par stotina metara. Prišao sam vodiču i pitao ga zašto ne ide dalje. Zbunjeno me gledao i samo se previjao u pasu vičući: »Drugovi, ne mogu dalje, ne mogu, pa eto ti«. Gledao sam ga i razmišljao šta sa njima da učinim. Ponovno sam mu naredio, pri tome sam izvadio pištolj i zaprijetio mu, govoreći da ima da nas vodi, kako smo se dogovorili, i dovede na same položaje. On se još uvijek okretao i motao oko nas, savijen, držeći se rukama za gaće. Ja sam ponovo viknuo: »Vodi, ili si gotov«. On se ispravio prema meni, pružio ruke naprijed i rekao: »Komandire, bolan, ne mogu dalje, ugojatio sam se. Moja vira mi ne dozvoljava, moram se oprati«. Nastao je smijeh među nama. Malo za tim stigao je i komandant bataljona Branko Marčeta i rekao mi: »Damjanoviću, šta je, zašto si stao, što ne ideš naprijed«. Ja mu sve ispričah, i rekoh da vodič kaže da ne može dalje. Marčeta pade u smijeh. Pitam ga šta da radimo, da li da ga pustimo, sa čim se on složio. Ja sam prišao starcu i rekao mu: Moj hadžo, kad bi pomagalo i ja bih se ugojatio, ali meni ne pomaže, ja moram naprijed«. Rekoh mu da je slobodan, da bježi, da se pere. Sav srećan, uzeo je gaće u ruke i raspalio niz neku strminu pravo u selo iz kojeg nas je i doveo. Mi smo bez njega produžili još nekih par stotina metara, gdje su nas zaista dočekali Nijemci, pa je otpočela žestoka borba, u kojoj su Nijemci ipak morali ustuknuti.

Izgubih ratnog druga

MILORAD BOJIĆ

Bataljon boraca, koji je iz Šapca krenuo u pravcu Malog Zvornika, trebalo je da pređe Drinu i dođe u Bosnu, gdje je plamtjela borba. Njime je trebalo pojačati naše borbene jedinice.

Brzo smo stigli do Malog Zvornika. Pred nama je Drina. U Bosni, tu, preko Drine, čuje se puščana i mitraljeska paljba. Čekali smo da se to malo stiša da bi smo nesmetano prešli Drinu. Noć je na domaku. U jednom trenutku nastaje zatišje. Prevozimo se preko Drine. Po prelasku, na obali sretamo naše ranjenike, koji čekaju da pređu u Srbiju. Voze se na kolima sa volujskom zapregom. Prilazim kolima sa tri ranjenika zavijenih glava i ruku. Iznemoglim glasom traže samo kap vode.

U tom trenutku neko me iza leđa povuče za ruku. Bio je to moj drug Stepan Jerotić. Upitao me: »Hoćemo li mi da zamenimo ove ranjenike?« Rekoh: »To je sigurno«. Stepan duboko udahnu i reče: »Zbogom kućo, zbogom rodni kraju«. Pogledao sam u njegovo lice, delovao je malo uplašeno. Neko priđe i reče: »Krećemo drugovi«. Neko nas je vodio u pravcu Koraja. Probijali smo se kao kroz neprijateljski položaj, čas brdom, čas potokom. Kod Koraja se priključismo 2. krajiškoj udarnoj brigadi. Iza mene je u stroju i moj drug Stepan. Primamo oružje. Stepan me gurka da uzmem puškomitraljez, govoreći da će mi on biti pomoćnik. Čutao sam, jer nisam želeo da mi on bude pomoćnik. Bolje da to bude neko drugi. Primam puškomitraljez. Stepan je uz mene. Želi da zajedno budemo u rovu.

Odmah smo krenuli na položaj. Pratila nas je hladna, ledena kiša. Mrak je pokrio bosanske planine. Ukopavam se pored ceste. Nailazi nje-mački kamion i dolazi do prve borbe. Čuje se partizanski glas: »Ura, ura«. Stepan je ustao i nešto opsovao. »Lezi«, rekoh, »nemoj da pogineš«. Učutkasmo njemačke motore, koji postadoše plijen partizana.

Iz misli me prenu Stepanova ruka koja me pljesnu po ramenu. »Da ti pričam šta sam sanjao«, kaže mi. »Sanjao sam da se ženim, četrdeset kola svatova, trube, harmonike, veselje do mile volje. Ti znaš moju djevojku, ja nju volim i nju ću dovesti«. Ja mu pružih ruku: »I to ćemo dočekati, biću ti kum«. Stepan se nasmiješi strežući mi ruku, i nastavi dalje da priča kako je sanjao da mu je došao otac i donio naše seljačke gibanice. Našalio sam se: »Lepi su ti snovi, ženio si se i večerao gibanicu«.

Krenuli smo lagano, osluškivali na sve strane, pod nogama pucketaju suve grane prekrivene sniježnim prekrivačem. Došli smo do podnožja brda Glovica. Nijemci su neprestano ispaljivali svjetleće rakete i osvjetljavali položaj. »Lezi Stepane«, rekoh mu »Ne bojim se ja Nijemaca!« odgovori on, »Neće me natjerati da legnem u snijeg«. Nastavljamo dalje. U podnožju brda ugledasmo jednu malu kuću, koja se pod noć jedva vidjela. Stepan me pozva da idemo da vidimo ima li koga u njoj, govoreći da ćemo možda naći hljeba i soli, gladni smo. Rekoh mu: »Prije ćemo naći smrt nego hljeb, ne smijemo rizikovati. Ako nas nestane može nestati cijela naša četa«.

Nisam ga mogao savladati. On se okrete od mene i pođe u pravcu kuće. Gledao sam za njim i vidio kako nestaje u mraku. U taj mah kao da se spusti gusta magla i sakri ga u kućici. Sad ništa ne vidim. Ostao sam sam i legao na zemlju da bih što bolje čuo. Neko je dolazio iz suprotnog pravca, baš sa strane na kojoj se nalazila naša četa na odmoru. Pomislim da su Nijemci, da su se spustili sa brda i sa bočne strane. Pođoh u susret tom šumu i zaustavih se kod jedne debele bukve. Tu uzeh zaklon. Čujem topot nogu sve bliži i bliži. Kosa mi se poče dizati na glavi. Šakama stegnem puškomitraljez, kao da će mi ga neko oteti iz ruku. Odjednom sam viknuo: »Stoj, ko ide?« Odgovor je bio: »Komandir drugog voda«. To je bio 2. vod naše čete. O svojoj nevolji nisam vodniku ništa rekao. On je krenuo da obavi svoj zadatak, a ja pođoh pravcem kojim sam došao, na mjesto gdje sam se rastao od Stepana.

Stepana, međutim, još nije bilo. Šta sad učiniti? Poče me obuzimati strah da se nešto dogodilo. Možda je tu bila njemačka zasjeda. Skupljam snagu, ali me obuzima neki nemir. Kud ću sad, na koju stranu da pođem, da li da pođem za Stepanom ili da se vratim u četu? Stepan je moj seljak, dobar ratni drug, ne mogu ga ostaviti. Odlučih da pođem za njim. Prilazio sam kućici oprezno. Nijemci neprestano ispaljuju rakete i otežavaju mi kretanje. Korak po korak, dođoh do jednog malog potočića. Tu stadoh i čuh kako ispod tankog sniježnog pokrivača žubori voda. Stadoh na jedan kamen koji mi iskliznu ispod noge, ali sam se ipak održao da ne padnem u potok.

Nedaleko odatle bila je kućica. Korak po korak, dođoh do nje. Na vratima je visio kanap kojim su se vrata otvarala. Prislonio sam uho na vrata. Ništa se nije čulo, osim kao da vatra pucketa. Puškomitraljez postavili na gotovs. Povukao sam kanap, a nogom gurnuo vrata. Tihim glasom upitah: »Stepane, jesi li tu?« On mi odgovori: »Tu sam«.

Uđoh i ugledah Stepana kako sedi, a iza njega stari šporet, i na njemu lonče u kome se kuvaju dva jajeta. Dala mu ih stara baka, koja je ležala u uglu sobe na slami, pokrivena belom prtenom ponjavom. Rekoh mu: »Stepane, Nijemci ne miruju«. On odmah skoči, uze jaja i pođosmo. Uz put mi pruži jedno jajce. U torbi gdje je stajala municija našosmo projinih mrvica. Večerali smo u hodu. Očekivali smo drugu patrolu, koja će nas smijeniti.

Stepan odjednom stade kao ukopan. Nešto sam ti zaboravio reći: »Imam kod sebe dva mala dukata. Dala mi ih majka na polasku i rekla:

Uzmi sine, neka ti se u nevolji nađu, nalaze se ušiveni u pojas. To ti govorim da znaš, ako mi se nešto desi«. Pogledah ga: »Šta ti sve neće pasti na pamet. Šta ti sve nećeš smisliti«. Idući dalje rekao sam da se tako nešto ne ponovi. U tome je naišla smjena i otišli smo na spavanje. Legao je pored mene i zaspao tvrdim snom. Kada sam se probudio Stepana nije bilo pored mene. Otišao sam u 2. vod, baš u vod koji je te noći išao u napad. Dobio je puškomitraljez i učio da ga sklapa i rasklapa. Kada sam ustao četa se budila i odmah se prihvatila čišćenja oružja. Za doručak je bila popara, a za ručak se pripremao kuvani kukuruz.

Tih dana bilo je teškoća sa ishranom boraca, jer su Nijemci bili overladali Drinskom dolinom. U jednom trenutku neko je tražio komandira čete. Došao je kurir iz štaba bataljona. Nije prošlo mnogo vremena, a četa je stajala u stroju sa pridodatim teškim mitraljezom.

Krenuli smo odmah i ubrzo se našli na položaju. Tu smo kopali robove i primali municiju i bombe. Sve to se radilo užurbano. Nijemci se na brdu pojavljuju kao voštane figure i nestaju. Naš teški mitraljez bije kratkim rafalom. Hladan vjetar duvao je i donosio snežne padavine. Gust oblak koji pokriva brda stvara mrak, a bliži se i noć. Sa zadnje strane mog rova prilazi komesar čete Ljubiša Golubović, stavlja mi ruku na rame i kaže: »Bojiću, naša četa kreće u napad, ti ostaješ u pozadini i štitiš teški mitraljez i bacač, kasnije će doći kurir po tebe«.

Četa kreće. Na čelu je komandir Marko Radaković, sredovječan čovjek, veoma ozbiljan, hrabar i disciplinovan. Za njim se četa postavlja po vodovima u kolonu po jedan. Neko me iza leđa uhvati hladnom rukom za vrat. Strese me neka jeza. Okretoh se, i ugledah Stepana. Reče mi, smešeći se: »Sad ćeš čuti kako moj »brenal« pjeva«. Ništa mu nisam rekao.

Bilo mi je žao što ostajem iza svoje čete. Gledao sam za njima kako nestaje u sumraku. Iza mene je bio naš teški bacač. Ispaljivao je po koju granatu, kao da odmjerava odstojanje do cilja. Odjednom se otvori vatra, začuše se dugi njemački rafali. Potom i naši otvoriše paljbu bliže brdu, gdje su se Nijemci ukopali. Čini mi se da gori brdo Glovice. Zatim se borba povremeno stišavala.

Ležeći u rovu očekivao sam kurira i razmišljao ko je nestao u onoj tami. Iz daljine začuh topot nogu, nazirem kurira i razmišljam da li dolazi po mene. Tišina je zavládala mrakom. Teške misli me obuzimaju. Razmišljanja prekide poznati kurirov glas: »Bojiću, pogibe ti seljak Stepan«. U tom trenutku sam onijemio, glas mi je stao u grlu, kao da mi se krv sledila u žilama. Nisam je mogao pokrenuti. Kurir me uhvati za ruku i reče: »Hajdemo, moramo brzo ići«.

Skupio sam snage koliko sam imao i krenuli smo. Uspio sam da zapitam kurira: »Da li ćemo vidjeti Stepana?«. Odgovorio je: »Hoćemo«. Kretali smo se ubrzanim korakom. Teren je bio brežuljkast. Kurir stade na jedan brežuljak, pruži mi ruku, i reče: »Evo Stepana«. Tu su bila još tri poginula druga. Prišao sam Stepanu i celivao njegovo hladno lice, natopljeno sniježnim pahuljama. Kurir me je pozvao da idemo.

Podosmo ostavljajući Stepana. U tom trenutku sve sam zaboravio. Zaboravio sam da uzmem dva dukata za koje mi je dan prije rekao. Do-

lazimo u četvu, koja je očekivala komandu da krene dalje u napad. U taj čas sjetih se Stepanovih dukata i upitah komandira da li mogu da se vratim. Komandir me pogleda i reče: »Ovog trenutka moraš misliti više o sebi i o svojoj glavi, nego o bilo čemu drugom«. Ponovo sve zaboravih. Četa već krenu u napad. Prati nas hladnoća, ledena kiša. Dođosmo do polovine brda. Nijemci ne otvaraju vatru. Pomišljamo da nas čekaju na nišanu, što bi bilo najopasnije. Komanda je bila da se ne kreće dalje. Treba izazvati neprijatelja da se otkrije. Dato je naređenje mitraljescu Miodragu Prokoću iz Kragujevca da se popne nadomak brda, otvori vatru i izazove neprijatelja. Prokić je otvorio vatru, a potom i njihova zaštitnica. Po njoj smo zaključili gdje se nalaze. Mi smo krenuli u napad i ovladali tim visom. Tu smo ostali do zore.

Odatle smo krenuli dolinom Drine, lijevo od Donje Piliće. Uz put sam ušao u jednu kuću i tamo našao starog čovjeka. Zamolio sam ga da na parčetu daske napiše ime i prezime Stepanovo. Po tome ga je našla rodbina i donijela u svoje mjesto.

Poslednja borba Tome Trninića

^ k-J J l o j

a

MILAN MICIĆ MILO

Upoznao sam Tomu Trninića u proljeće 1944. Došao je iz 2. krajiške u 17. majevičku brigadu. U 17. majevičkoj je od januara do septembra komandant 1. bataljona, a zatim do kraja te godine zamjenik komandanta brigade. Na ovim dužnostima u 17. majevičkoj brigadi, radi lične hrabrosti, odlučnosti i umješnosti u komandovanju, stekao je ugled borca i starješine visokih vrednosti.

Od početka 1945. Toma je komandant 21. tuzlanske brigade. Pod njegovom komandom ova brigada, u sastavu 38. divizije, vodila je vrlo teške borbe. Od 10. do 24. januara 1945, vodila je danonoćne borbe na Ozrenu protiv četničke grupacije Draže Mihailovića. Od 26. januara do 3. februara protiv 22. njemačke divizije i 963. tvrđavske brigade, koje se, i po cijenu velikih gubitaka, probijaju pravcem Sokolac - Vlasenica - Zvornik - Bijeljina. Bile su to danonoćne borbe na brdovitom zemljištu (Jasenić, Velika Njiva, Dafin Kamen), u krajnje nepovoljnim vremenskim uslovima, po dubokom snijegu i velikoj hladnoći.

I pored snažnog otpora naših jedinica 22. njemačka divizija, ojačana 963. tvrđavskom brigadom, uspjela je da se probije i 3. februara 1945. prođe u Zvornik. Radi obezbjeđenja lijevog boka, dio snaga 22. njemačke divizije odmah iz Zvornika zaposijeda slijedeće položaje: Vratolomac - Zmajevac — Kula Grad - Mlađevac sa isturenim položajima Vis (iznad zaseoka Stan) i Ahmetovo brdo (k. 459). Posedanjem položaja od Zvornika i prodiranjem ka Bijeljini 22. njemačka divizija presjekla je naše snabdijevanje hranom iz Srbije i ugrozila pravac Snagovo - Caparde - Tuzla, značajan za snabdijevanje i zbrinjavanje naših jedinica na položajima selo Snagovo - selo Glumina - selo Grbavci.

Radi zatvaranja pravca: Zvornik - Caparde - Tuzla 21. tuzlanska brigada noću između 2. i 3. februara 1945. izvlači se sa položaja Dafin Kamen - Donje Snagovo i poseda položaje na liniji: Rudine (k. 494) - Lisina (tt. 508). Shvatajući značaj odbrane ovih položaja, komandant brigade zahtijeva kopanje rovova, a lično ukazuje potčinjenima na organizaciji vatrenog sistema i borbenog obezbjeđenja.

Od 4. do 8. februara 1945. po Tominom naređenju jedinice jačine vod - četa vrše prepade na neprijateljeve položaje sa ograničenim ciljem: Ahmetovo brdo - bezimeni vis (Stan). Njemačke jedinice pokušale su u toku dana 5. februara da zauzmu Rudine (k. 494), čime su olakšali zauzimanje Lisina (tt. 508), čvora odbrane 21. tuzlanske brigade. Taj napad je odbijen, pa takvih pokušaja ubuduće više nije bilo.

S ciljem otežavanja pokreta i nanošenja gubitaka 22. njemačkoj diviziji, koja se pod stalnim udarcima naše divizije izvlačila ka Bijeljini, komandant 38. divizije minobacačkog divizionu 120 mm noću između 8. i 9. februara 1945. dijelom snaga razbija odbranu neprijatelja i zauzima Ahmetovo brdo (k. 459).

Kao iskusan ratnik i komandant Toma je zaključio da Nijemci na k. 459 mogu imati borbenu grupu jačine 120 - 150 vojnika. Položaji su bili fortifikacijski dobro utvrđeni.

Vatreni sistem je bio precizno organizovan. Odbranu je podržavala neprijateljska artiljerija sa položaja Kula Grad. Na osnovu ovakvog zaključka, a i drugih razmišljanja, odlučuje: snage neprijatelja na k. 459 uz podršku minobacačke razbiče 2. bataljon brigade. Da ovaj zadatak povjeri 2. bataljonu imao je dva razloga: prvi, ovaj bataljon je branio položaje na Ahmetovom brdu (k. 459) od 20. novembra do 18. decembra 1944, što je značilo da borci i starješine dobro poznaju zemljište na kojem će se lakše kretati, drugo, Toma je poznavao sastav i borbenu valjanost ovog bataljona, koji je 19. septembra 1944. izašao iz sastava 17. majevičke i uključio se u 21. tuzlansku brigadu.

Zapovest za napad štabu bataljona i komadi divizionu Toma izdaje na k. 494 (Rudine) od 11.00 do 13.00 časova. Saopštava: početak napada je u 23.00 časa. Vatreni udar minobacačkog divizionu 10 minuta.

Za Tomu i starješine bataljona bio je pravi izazov upotreba i sadejstvo sa divizionom - snažne vatrene moći. Naša iskustva u vezi sa upotrebom i korišćenjem efekta artiljerije, iz razumljivih razloga, bila su slaba. Toma i kada se radi o upotrebi divizionu i otklanjanju naše sumnjičavosti čini mudar potez. Prihvata predlog komandanta divizionu da starješine iz bataljona prisustvuju korekturi vatre, koju divizion izvodi od 15.00 do 15.20 časova toga dana, te da se uvjere u tačnost gađanja. Naređuje komandantu bataljona da od 15.00 časova dovede starješine - od komandira voda i vodnog delegata do štaba bataljona - na vatrene položaje divizionu. Divizion izvodi korekturu u uslovima dobre vidljivosti. Nakon izvršene korekture starješine bataljona prenele su borcima svoje uvjerenje da će minobacači tačno pogađati ciljeve. Ovo uvjerenje u valjanost divizionu bilo je veoma korisno, tim prije što se napad izvodio noću.

Prema utvrđenom planu u 23.00 časova 8. februara 1945. minobacači su počeli sa udarima. Dok je vatra divizionu razarala odbranu Nijemaca, bataljon je izlazio na jurišni položaj. Nakon desetominutnog udara divizionu uslijedio je juriš bataljona. Udarom bombi, snažnom gustom vatrom iz naoružanja bataljona brzo je savladan otpor Nijemaca. Dok traje juriš Toma nije na komandnom mjestu komandanta brigade, već je u streljačkom stroju bataljona. Sa automatom u rukama, Toma juriša i podstiče borce u izvršenju zadatka. Njegovo prisustvo i angažovanje, kako u pripremi i izvršenju ovoga zadatka, tako i po njegovoj ličnoj hrabrosti - ne samo u ovom slučaju - vredno je trajne pažnje i sjećanja. Od potčinjenih je tražio da izvršavaju zadatke, koje je i on od 1941. izvršavao i bio uvjeren da se svaki otpor neprijatelja može savladati.

Uvjerivši se da je zadatak izvršen, da je bataljon poseo položaje na k. 459 - iznad Maričića kuća, Toma sa Spasanom Ristićem, zamjenikom komesara brigade, u pratnji kurira Milana Rakovića napušta položaj bataljona. Odlazi na komandno mjesto štaba brigade. Vjerovatno je imao namjeru da komandantu 38. divizije Franji Herljeviću podnese izvještaj o izvršenju zadatka.

I dok bataljon u paklu obostrane vatre odbija protivnapad Nijemaca, pride mi kurir Raković. Pomislih, još neko naređenje. Spusti se Milan na zemlju pored mene. Tiho, suznih očiju reče: »Milo, Toma pogibe«. Pogledah kurira i rekoh: »Da li dobro čuh, Toma poginuo«. Odgovori mi Raković: »Milo, čuo si dobro. Toma je poginuo«. Nastavi Tomin kurir - Krajišnik: »Uđosmo u onaj šumarak, pokaza rukom, sinu svjetlost i nastala eksplozija. Vidjeh, Toma se baci u plići rov, Spasan desno, l ja lijevo padosmo na zemlju. Stiša se eksplozija. Skočim i vidim da Toma ne ustaje. Spasan i ja priduosmo Tomi, vidimo obliven krvlju, mrtav«. Toma, Spasan i Milan pali su pod udar njemačke artiljerije, koja je podržavala njihov protivnapad.

Vijest o Tominoj pogibiji strašno me je potresla. U 17. majevičkoj brigadi Toma je bio komandant 1. a ja 2. bataljona. Sretali smo se, sa radivali u vrlo teškim danima. Kada je došao na dužnost komandanta 21. tuzlanske brigade, obradovao sam se, jer sam znao njegove ljudske, boračke i starješinske osobine.

Ta strašna vijest (Toma poginuo) u meni pojača odlučnost: Tornino naređenje 2. bataljon mora izvršiti. Odbijeni su protivnapadi Nijemaca, odbranjeni su položaji na kosi iznad zaseoka Maričići. Time je posljednje naređenje Tome Trninića časno izvršeno.

Poginuo je Toma, ostavljajući u rodnom selu Bojište suprugu Smilju i malu kćer Milku. Poginuo je u vrijeme kada je sunce slobode sve jače i ljepše sijalo.

Sahranjen je 9. februara 1945. na Snagovu.

U završnim operacijama

MILAN ZGONJANIN

Nijemci su organizovali i utvrdili front u zahvatu rijeke Bosute, naslanjajući se lijevim krilom na rijeku Dunav, a desnim na rijeku Savu. Zadatak ovog fronta u Sremu je bio stvaranje vremena Grupi armija »E« za izvlačenje preko Bosne na teritoriju sjeverno od rijeke Save.

U toku decembra 1944. i u prvim danima januara 1945. godine u Sremu su vođene obostrano žestoke frontalne borbe, a od polovine januara front je stabilizovan, s relativnim zatišjem, koje je iskorišćeno za pripreme predstojećih dejstava.

Sedamnaesta istočnobosanska udarna divizija, u sastavu Južne operativne grupe divizija 1. armije, a u sadejstvu i sa ostalim jedinicama, imala je zadatak da, preko Brčkog i Županje, udari u desni bok snaga neprijatelja na sremskom frontu i time olakša ostalim snagama 1. armije proboj fronta.

Sedamnaesta divizija se 4. i 5. aprila nalazila u dejstvima na pravcu selo Čelić - Brčko.

Druga krajiška brigada, rezerva 2. armije, pridodata je 25. diviziji i dobila zadatak da nastupa pravcem selo Rašljani - selo Bijela - selo Cerik - k. 164. Brigada je u toku dana - 5. aprila ovladala selom Bijela, izbila na komunikaciju Srnice - Brčko, a zatim presjekla komunikaciju Gradačac - Brčko u rejonu sela Gornji Zabari.

U noći između 6. i 7. aprila 1945. brigada je produžila nastupanje i do 8 časova izbila na prostoriju Gornji Zabari, razbivši grupu četnika koja je pokušala da se prebaci iz Posavine na Majevicu.

Brigada je 9. aprila 1945. do 19 časova, izbila na prostoriju Gradačac - Katolička Ledenica - Muslimanska Ledenica, sa zadatkom da zтвори pravac prema Bosanskom Samcu.

Desetog aprila brigada se vraća u sastav 17. divizije, prebacivši se iz Katoličkih i Muslimanskih Ledenica, preko sela Trmošnjice i Donjeg Zabara, i postavila se na prostoriju sela Grabovica - selo Pljoštara, 3 kilometra zapadno od Brčkog, sa zadatkom da pripremi prelaz rijeke Save do Brčkog. Po prebacivanju na lijevu obalu Save, dobila je zadatak da svoja dejstva usklađuje sa dejstvom jedinica 5. krajiške divizije.

Jedanaestog aprila u 18 časova počelo je prebacivanje jedinica preko Save. Borbeni dijelovi brigada su prebačeni do 21, a pozadinski do 23 časa. Neposredno pred prebacivanje brigada je dobila popunu od 200 boraca.

Nakon prebacivanja preko Save, brigada je krenula ka Rajevom Selu radi uspostavljanja veze sa jedinicama 5. krajiške divizije, i 12. aprila u 5 časova uspostavila vezu u istočnom dijelu Rajeva Sela sa jedinicama 1. krajiške brigade.

Pod pritiskom naših snaga neprijatelj se povukao na prostorijski Posavski Podgajci - željeznička stanica Vrbanja - Potok. Na tom prostoru su se nalazili dijelovi 22. njemačke pješadijske divizije, dijelovi 3. ustaško-domobranske divizije i ostaci Posavsko-trebavskog četničkog korpusa, koji su se poslije oslobođenja Brčkog povukli na lijevu obalu Save.

Radi razbijanja snaga neprijatelja brigada je preuzela položaje 1. krajiške brigade, i to: od Suvog Dola (Močvara Zib) do obale Save, sa zadatkom da sa pomenutog odsjeka napada neprijatelja u Dosićevoj šumi. Po likvidaciji istog, nastavlja se prodiranje između Save - Posavskih Podgajica, i izbija što prije u rejon Županje.

Poslije polučasovne borbe brigada je razbila neprijatelja u Dosićevoj šumi i nastavila gonjenje neprijatelja, koje je bilo usporeno radi toga, što je neprijatelj prilikom odstupanja minirao prolazne pravce. Trinaestog aprila u 4,30 časova brigada je izbila na položaje kod sela Marića Stanovi. U tim borbama ranjeni su komandir čete 2. bataljona Dragan Damjanović i vodnici: Božidar Aleksić, Ljubo Čančarević, Nikola Janković, Radomir Trišić, Budimir Lukić, Vojislav Kovačević. Gubici neprijatelja su bili: 49 mrtvih, 76 ranjenih i 8 zarobljenih vojnika. U tim borbama su se istakli vodnik Sulejman Alajbegović i desetar Borivoje Potrebić.

Brigada je sa položaja kod sela Marića Stanovi nastavila da goni neprijatelja prema Županji. Sa neprijateljem je bio izgubljen kontakt sve do sela Kupina, kada je brigada, oko 10 časova, pod borbom stigla pred Županju, gdje se utvrdila i vodila borbe cijelog dana, jer je neprijatelj pokušavao da je odbaci od Županje.

Poslije pripreme, 13. aprila u 19,30 časova, brigada je, uz ojačanje jednog bataljona 15. majevičke brigade i jednog bataljona 1. krajiške brigade, otpočela napad na neprijateljevo uporište Županja, koje je zauzela u 21,30 časova. Neprijatelj je imao 63 mrtva, 115 ranjenih i 59 zarobljenih vojnika. Naši gubici su bili: 17 poginulih i 69 ranjenih boraca.

Četrnaestog aprila brigada sa linije Županja - Gradište potiskuje neprijatelja ka selima Babina Greda i Mikanovci, gdje je izbila oko 16 časova.

Petnaestog aprila u 4,30 časova brigada je čelom kolone stigla pred selo Striživojna, gdje se sukobljavala sa neprijateljem i uspjeva u prvom naletu da ga izbacila iz prvih rovova i satjera u selo, vodeći borbu preko cijelog dana. Uveče, oko 19 časova, otpočinje napad, a oko 21 čas, ovladala je kanalom Berava u dužini oko 800 metara. Oko 22 časa neprijatelj je otpočeo protivnapad radi odbacivanja naših snaga sa kanala Berava, ali mu to nije uspjelo, jer je protivnapad bio odbijen. Toga dana brojno stanje brigade bilo je 1.721 borac i starješina.

Šesnaestog aprila 1945. u zoru, brigada je u sadejstvu sa 15. majevičkom brigadom, ušla u selo Beravce i selo Jaruge, i bez dodira sa neprijateljem produžila nastupanje pravcem: Korenica - Andrijevići - Jaruge - Doljani. Tek u večernjim časovima obje brigade su stupile u

borbeni dodir sa neprijateljem na liniji selo Staro Topolje - Oprisavcu i pokušavaju u toku večeri bezuspješno da se probiju. Oko 22 časa neprijatelj je snažnim protivnapadom odbacio 2. krajišku brigadu sa položaja Staro Topolje, koristeći jače zaštitne dijelove, i otpočeo povlačenje na pripremljene položaje neposredno oko Slavenskog Broda.

Prema naredjenju štaba divizije, 17. aprila 1945. brigada je preduzela gonjenje neprijatelja pravcem: Velika Kopaonica - Divoševci - Rajsovac - Jasinje - k. 88 - Krčevine - Vrba - Gornji Brod i do 10 časova stigla do linije: Žir - Rajsovac - Oprisavci, koje je neprijatelj bio zaposjeo. Gubici neprijatelja u toj akciji bili su: 16 mrtvih, 27 ranjenih i 8 zarobljenih vojnika.

Devetnaestog aprila 2. krajiška i 15. majevička brigada, goneći zaštitne dijelove neprijatelja, izbile su u toku dana na liniju istočna ivica sela Vrba Donja - Rušice - Sava. Pred veče je brigada uspjela da likvidira uporište neprijatelja u selu Rušćica i da izbije u istočni dio sela Vrba Donja.

Noću između 19. i 20. aprila izvedena su tri napada na neprijatelja u zapadnom dijelu sela Gornja Vrba koji su bili bezuspješni, jer su ispred neprijateljevih položaja bila postavljena minska polja. U posljednjem napadu natjerano je 60 svinja na minska polja, te je tako aktivirano oko stotinak mina.

U 20,15 časova brigada je napala dio fronta i, nakon kratke i žestoke borbe, neprijatelj se počeo povlačiti prema Slavanskom Brodu. Poslednji žestok otpor neprijatelj je pružio na brodskom groblju, a oko 20,30 časova brigada je, u sadejstvu sa ostalim jedinicama, ovladala Slavanskim Brodom. Gubici neprijatelja bili su: 59 mrtvih, 80 ranjenih i 67 zarobljenih, dok su vlastiti gubici bili 5 mrtvih i 45 ranjenih boraca i starešina.

Po oslobođenju Slavenskog Broda brigada je ostala u njemu da bi ga očistila od ostataka neprijatelja. U borbama od Brčkog do Slavenskog Broda u brigadi su poginuli: politički komesar čete Josip Malinovski Šuco, politički delegat Božidar Jurišić i Ćedomir Beljić, a ranjeni su: zamjenik komandanta brigade Dušan Sovilj, politički komesar brigade Milan Makivić, obavještajni oficir Đuro Poljak, politički komesari četa Smail Berić i Vojislav Tašić, pomoćnici političkog komesara čete: Mihajlo Dragišić, Dragić Janković, Milorad Nedin, Nikica Basara i Pero Davidović.

Od Brčkog do Slavenskog Broda neprijatelj je, odstupajući, uvijek imao unaprijed pripremljene naredne položaje, na koje se povlačio, što je usporavalo dejstva naših jedinica.

Dvadeset prvog aprila u 20 časova štab 17. divizije izdao je zapovijest da jedinice divizije sa prostorije Slavonski Brod - Vrba Gornja - Vranec izvedu marš na prostoriju selo Vukojevci - Našice radi ulaska u sastav 3. armije, koja je već operisala na pravcu Virovitica - Bjelovar.

Marš je izveden u toku tri dana, i to 22, 23. i 24. aprila 1945. kada je divizija stigla u širi rejon Našica i ušla u sastav 3. armije.

Sedamnaesta divizija se, kao armijska rezerva, do 27. aprila 1945. razmjestila na prostoriju Suho Polje - Virovitica - Spišić Bukovica. U toku 27. aprila 2. krajiška brigada je stigla u selo Petrovac, gdje je us-

postavila vezu sa jedinicama 10. korpusa i 51. divizije, koji su djelovali duž komunikacije Virovitica - Đurđevac. Brigada se razmjestila na prostori selo Vetrovac - ciglana u predgrađu Virovitice, gdje je u toku dana obavila reorganizaciju i organizovala se preme novoj formaciji, propisanoj od Generalštaba - rasformiran je 4. bataljon, a borci i rukovodioci tog bataljona raspoređeni su u 1, i 2. i 3. bataljon, dok je izvjestan broj raspoređen u novoformirane jedinice: automatičarsku, izviđačku, pionirsku četvu i četvu za vezu. U toku dana brigada se sredila i zanoćila na toj prostori.

Dvadeset devetog aprila u 16 časova 2. krajiška brigada je dobila zadatak da sa prostori selo Petrovac krene pravcem Kobna zemlja - k. 148 - k. 245 - k. 228 - k. 224 - k. 168, sa zadatkom da smijeni jedinice 10. korpusa. U 18 časova brigada je već bila u borbenom rasporedu na liniji: Muški park - selo Benedička - sjeverni deo šume Selište, a zatim sredinom sela Bačkovica. Desno je održavala vezu sa jedinicama 10 korpusa, a lijevo nije imala vezu, jer jedinice 15. majevičke brigade nisu bile stigle na određenu prostori. Posedajući položaje, padom mraka, brigada je krenula u napad na neprijatelja i izbila na liniju k. 143 - ivica sela Bačkovica. Neprijatelj - dijelovi 117. njemačke divizije - pokušao je protivnapadom da odbaci jedinice brigade, ali mu to nije uspelo.

Posle izbijanja 2. krajiške (30. aprila) u selo Benedička i 6. istočno-bosanske brigade u selo Čantavac, neprijatelj je u toku noći otpočeo povlačenje na cijeloj liniji odbrane, ostavljajući jače snage u zaštiti.

Pred frontom naših jedinica branila su se dva bataljona iz sastava 117. njemačke divizije, jedan bataljon iz sastava 22. njemačke divizije i jedna bojna ustaške crne legije.

U periodu od 28. od 30. aprila 1945. neprijatelj je imao: 102 mrtva, 201 ranjen i 97 zarobljenih vojnika.

Gubici brigade iznosili su: 9 mrtvih i 51 ranjen. Među poginulima je bio politički delegat voda Radivoje Jovanović, a među ranjenima: politički komesar čete Gojko Niketić, politički delegati Miodrag Milutinović, Milomir Laposavić, Spasoje Vlajković, vodnici Slavko Mikanović, Obrad Srečković, Radivoje Zagoršić, Nedo Matić, Milisav Vukić, Rada Davidović i Milan Đorđević. U tim borbama istakle su se sve jedinice brigade, a naročito 2. bataljon i 3. četa 1. bataljona. Umješnošću i prisebnošću u komandovanju istakli su se komandant 2. bataljona Nikola Obradović, politički komesar 1. bataljona Pero Knežević, komandir 3. čete 1. bataljona Nikola Polovina, vodnik Slavoljub Stanišić i puškomitraljesci: Milovan Avramović, Adam Miladinović, Miloško Milosavljević, Desimir Stanković.

Od 16. do 30. aprila 1945. brigada je primila popunu - 500 novih, mladih boraca.

Prvog maja, oko 3 časa, 2. krajiška brigada, posle kraće borbe, overladala je selom Lasovac, a zatim, nastavljajući gonjenje, u toku dana je zauzela selo Ravneš i izbila na istočnu ivicu sela Orovac, gdje je posjela položaje.

Trećeg maja, oko 15 časova, brigada je otpočela opšti napad radi zbacivanja neprijatelja sa linije selo Mali Severin - selo Orovac - Orovački vinogradi, goneći ga prema Bjelovar - Rakitnica. Do 19 časova, zbog brisanog prostora i uporne odbrane, brigada ga ne uspjeva pome-

riti. Padom mraka izveden je odlučan napad, i oko 20 časova brigada je uspjela da ovlada linijom selo Mali Severin - selo Orovac - Orovački vinogradi. Po likvidaciji uporišta, produžila je gonjenje i oko 24 časa izbila u rejon sela Tomaš, a do 5 časova 4. maja likvidirala je južni deo sela Prokljavani i sjeverni dio sela Novoseljani, izbibši tako sa prednjim dijelovima u istočni dio Bjelovara.

U toku dana sa položaja na liniji: željeznička pruga - jugoistočni dio Bjelovara, napada na prve blokove kuća u Bjelovaru i oko 22 časa, u sadejstvu sa 15. majevičkom brigadom, likvidirajući pojedina uporišta, uspijeva da oslobodi Bjelovar. Gubici neprijatelja u borbama za Bjelovar bili su: 36 mrtvih, 65 ranjenih i 8 zarobljenih vojnika. Vlastiti gubici bili su: 5 mrtvih i 20 ranjenih boraca i starješina.

Brojno stanje brigade toga dana je iznosilo: 111 oficira, 116 podoficira i 1.658 boraca - ukupno 1.885 boraca i starješina.

Po oslobođenju Bjelovara, 5. maja, brigada je produžila gonjenje neprijatelja pravcem: selo Predovac - selo Draganec - selo Dvorište - selo Đurđić.

Brzim prodorom brigada je 6. maja u 3 časa izbila na prostoriju Križevaca i, u isto vrijeme, otpočela napad u cilju likvidacije neprijatelja na toj prostoriji. Križevac je branio 111. lovački puk njemačke 117. pješadijske divizije. Poslije kraće borbe, 1. i 2. bataljon probili su neprijateljevu odbranu i upali: 1. bataljon na željezničku stanicu, likvidirajući prethodno snage neprijatelja kod ciglane, a 2. bataljon se probio u sam centar grada, zarobivši veliku količinu komore, uništavajući pri tome motorna vozila. Međutim, jedinice koje je trebalo da napadaju lijevo i desno od 2. krajiške brigade nisu na vrijeme stupile u borbu, što je neprijatelju omogućilo da se sredi, oko 5 časova i jakim snagama obuhvati desno krilo naših jedinica i na taj način ih potisne, odbacivši ih preko rijeke Glogovice i nanijevši nam osjetne gubitke, koji su iznosili: 55 mrtvih i 54 ranjena borca.

Šestoga maja, brigada se zadržala na liniji rijeka Glogovica - Sveta Marija - selo Lenjišćen

Prvi i 2. bataljon brigade povučeni su u selo Đurđić radi sređivanja. U 19 časova, u sadejstvu sa ostalim jedinicama, brigada je ponovila napad i u 22 časa oslobodila Križevce.

Među poginulima u borbama za Kirževce bili su: komandiri vodova Radić Dinkić, Petar Stevanović i pomoćnik političkog komesara čete Branko Marčetić, politički komesar čete Milan Josimović, politički delegat Mile Stefanović i komandiri vodova Selim Mekić, Petar Stefanović, Dragomir Lazarević i Bogomir Miljković.

U tim borbama, kao cjelina, istakli su se 1. i 2. bataljon na čelu sa svojim štabovima, 2. četa 1. bataljona sa komandnirom Nikolom Kalanjem, 3. četa 1. bataljona sa zamjenikom komandanta Radom Davidovićem, 2. četa 2. bataljona sa komandnirom Mihajlom Despotom i 1. četa 2. bataljona sa komandnirom Draganom Damjanovićem.

Poslije razbijanja neprijateljeve odbrane na liniji: Koprivnica - Bjelovar - Žabno, oslobađanja Križevaca i Ludbrega, neprijatelj je na cijelom frontu počeo ubrzano da se povlači.

Sedmog maja, brigada se kao rezerva divizije kretala za 6. proleterskom brigadom, a u toku dana stigla je na prostoriju Vrh - Černjevo, i sa te prostorije, 9. maja, u 3 časa, krenula pravcem: Vrh - Bisag - Briski - Gručari - Zlatar - Mihavljani, gdje je stigla u 17 časova. U 18 časova brigada je dobila zadatak da izvede pokret za Krapinuk gdje se nalazila grupacija neprijatelja nepoznate jačine, koju je trebalo razbiti i zarobiti.

Dijelovi brigade su oko 20 časova prebačeni kamionima za Krapinu, dok je drugi dio jedinica izvodio pokret pješice. Kada su jedinice stigle u Krapinu neprijatelj se već bio povukao i produžio povlačenje ka Rogatecu.

Desetog maja 1945. u 3. časa, brigada je krenula pravcem Krapina - Duranovac - Gornje i Donje Vidine - Rogatec - Rogaška Slatina. Oko 16 časova, po ulasku u Rogašku Slatinu, prednji dijelovi brigade, poslije tročasovne borbe, uspjeli su da neprijatelja protjeraju u pravcu Celja. Gubici neprijatelja od Krapine do Rogaške Slatine iznosili su: 13 poginulih, 22 ranjena i 498 zarobljena vojnika, a vlastiti gubici bili su: 1 mrtav i 8 ranjenih.

Zaplijenjeno je: 600 pušaka, 30 teških mitraljeza, 21 puškomitraljez, 3 teška bacača, 8 topova, 43 kamiona, 1 autobus, vagon i po eksploziva, 7 bornih kola, 80 vagona, 1 lokomotiva i drugo. Od zaplijenjenog materijala za potrebe brigade uzeto je nešto oružja, municije i 1 kamion, a drugo je sve predato komandi pozadinske divizije.

U toku noći, između 10. i 11. maja 1945, brigada je napala zaštitne dijelove neprijatelja na liniji zapadno od Rogaške Slatine - k. 292 - k. 290 - k. 335, i poslije dvočasovne borbe, uspjela je da protjera neprijatelja. U 17,30 časova izbila na prostoriju selo Devina - Zagorska Bistrica.

Dvadesetog maja 1945, u 3,30 časova, brigada je krenula pravcem Slovenska Bistrica - Slovenske Konjice - Vitanje - Muslinje i u 17,30 časova došla u kontakt s neprijateljem, koji je bio u odbrani na ranije pripremljenoj liniji Lučevac - Pušnik - Točovnik. Jedinice brigada su odmah prešle u napad i poslije dvočasovne borbe uspjele da zauzmu selo Turjak.

Tokom dana, 13. maja 1945, neprijatelj je izvodio žestoke protivnapade i uspio da povрати selo Turjak, ali u toku dana brigada ga je ponovo zauzela.

Četrnaestog maja 1945. jedinice brigade, sa linije: selo Miline - selo Turjak, prešle su u napad na neprijatelja i, poslije kraćih ali žestokih borbi probile odbranu neprijatelja, goneći ga pravcem Turjak - St. Andraš - Melivšek i izbijaju pred Slovenj Gradec, gdje su, u sadejstvu sa 6. proleterskom istočnobosanskom brigadom, likvidirale zaštitne ustaške dijelove i zauzele Slovenj Gradec. Iz Slovenj Gradeca brigada je produžila da goni neprijatelja pravcem: Tamece - Bukovska Vas - St. Peter - St. Janež, gdje se neprijatelj oko 19 časova počeo masovno predavati.

Brigada se zadržala u zahvatu komunikacije Slovenj Gradec - St. Janež - Dravograd, razoružavajući i zarobljavajući neprijatelja.

Brigada je u toku 14. i 15. maja 1945. prikupila zarobljenike, kojih je bilo 5.318, i sve ih sprovela štabu divizije u Slovenj Gradec. Poslije završenih borbenih dejstava, 16. maja, brigada se razmjestila za odmor i sređivanje: 1. bataljon u selu St. Janež, 2. bataljon u St. Jedirt, 3. bataljon u St. Peter, a štab brigade u St. Janež.

Prelazak Save i borbe u Slavoniji

BRANKO MARČETIĆ

Druuga krajiška brigada i pri kraju rata se nalazila u sastavu 17. divizije, u kojoj su još bile 6. istočnobosanska i 15. majevička brigada.

U prvoj polovini aprila 1945. pošto je Brčko bilo oslobođeno, 17. divizija je počela sa prelaskom Save preko pontonskog mosta. Ubrzo su se sve jedinice našle u Slavoniji. Druga brigada je produžila nastupanje pravcem prema Županji, gdje je stigla drugog dana oko 8 sati i već u 12 sati oslobodila Županju. Sedamnaesta divizija se našla na lijevom križu nastupajućih jedinica sa Sremskog fronta. Pred našim jedinicama nalazile su se njemačke snage, koje su kroz Slavoniju pružale uzastopne otpore našim jedinicama, ali smo ih mi postupno savlađivali i gonili pred sobom. Kada smo prišli na 15 kilometara od Slavenskog Broda 2. bataljon 2. krajiške brigade dobio je ulogu da bude prethodnica brigade. U toj ulozi u daljem kretanju isturio sam u prethodnicu bataljona 1. četu i naredio joj da i ona isturi borbenu osiguranje u jačini jednog voda, jer sam očekivao, da su se Nijemci utvrdili u Slavenskom Brodu.

Kada je borbenu osiguranje čete izašlo iz pošumljenog terena i iz bilo pred selo Gornja Vrba - predgrađe Slavenskog Broda, neprijatelj je otvorio jaku vatru. Osiguranje je pogođeno i izvjestilo komandira čete, odakle je i iz kojeg bunkera dobilo vatru.

Na dostignutoj liniji ostali smo do smrkavanja. Kada se smrklo, naredio sam 1. i 2. četi da se privuku što bliže neprijatelju i da se odmah ukopavaju. Te noći iskopali smo rovove i jednu saobraćajnicu za doturanje municije i hrane vojsci. Teren ispred nas bio je miniran sa pješadijskim nagaznim minama.

Tu je bataljon sutradan pretrpio velike gubitke od artiljerijske vatre neprijatelja, prije nego što se pošlo u opšti napad na Gornju Vrbu.

U međuvremenu dobio sam naređenje od komandanta brigade da se pripremam za juriš. Morao sam svakoga sata da šaljem kurira u štab brigade, a svakih deset minuta da ih telefonski obavještavam, kakvo je stanje na frontu. Tom prilikom poginulo je šest mojih kurira. Tako sam ostao samo sa dva kurira u četi.

Moj štab bataljona nalazio se u propusnoj cijevi pod cestom, koja je imala promjer od jednog metra. Za razminiranje minskih polja koristili smo krda svinja ili druge stoke, nagoneći ih na njih. Bataljon se, inače, nalazio na glavnom pravcu udara - desna granica - zaključno

cesta i desni susjed, 6. istočnobosanska brigada. Na lijevom krilu bataljona nalazio se 3. bataljon 2. brigade.

Ponovo sam telefonom obaviješten od komandanta 2. brigade Milana Zgonjanina da pripremim bataljon za napad. Dobio sam i četiri teška protivavionska mitraljeza, s preporukom da ih upotrijebim za mitraljiranje neprijateljske osmatračnice, koja se nalazila kod crkve.

Pred kraj dana, komandant 2. brigade, dobio je naređenje od komandanta divizije Blaže Jankovića, da se neprijateljsko uporište Gornja Vrba mora likvidirati.

Naredio je komandantu da mora krenuti u napad za pet minuta. Komandant brigade prenio je naređenje štabu 2, bataljona telefonskim putem, istovremeno naređujući da za osam minuta moramo krenuti na juriš. Postupili smo po naređenju komandanta brigade. Naredio sam komandirima četa da na ugovoreni znak krenu na juriš. I sam sam krenuo za njima u streljački stroj, rekavši pred polazak političkom komesaru bataljona Peri Kneževiću da prikupi 3. četu i da bude spreman da krene za nama, da bi je ubacio u borbu, ako to bude zatrebalo.

Uporištem Gornja Vrba ovladali smo u prvom naletu i ušli u selo. Prolazeći kraj bunkera, bilo je prilika da smo hvatali i zarobljavali nje-mačke oficire u donjem vešu, jer nisu imali vremena da se obuku, smatrajući da njihovu odbranu niko ne može savladati. Prilikom povlačenja, Nijemci su zapalili magacin sa municijom, koji se nalazio preko Save. Od eksplozije municija i granata nije se moglo razaznati, čija je vatra, naša ili neprijateljeva.

Zatim sam dobio zadatak od komandanta brigade, da nastavim nastupanje i da sve što nađem pred sobom od neprijatelja likvidiram i prođem kroz Slavonski Brod na obalu Save. To sam i učinio.

Malo kasnije stigao je u moj bataljon politički komesar Vlado Bajić i tražio da mu podnesem izveštaj o broju poginulih i ranjenih. Rekao sam mu da to nisam u stanju sada da učinim, pošto je noć. To sam učinio tek ujutru, kada je svanulo, i kada su mi komandiri i politički komesari raportirali o stanju u četama. Taj podatak je tada glasio, oko 72 poginulih i ranjenih boraca i starješina u 2. bataljonu 2. krajiške brigade.

Poslije prve borbe u Slavoniji

HASIBA BAKALOVIĆ

Kada je 11. aprila 1945. Druga krajiška brigada iz Brčkog prebačena preko Save, krenuli smo kroz močvarni teren prema nekoj šumi, gdje nas je dočekao žilav otpor neprijatelja, iz rovova i bunkera. Pred silovitim jurišem naših boraca, neprijatelj je ubrzo uzmakao. Vezom je prenešeno naređenje da se stane, jer je neprijatelj teren ispred nas posijao nagaznim minama. Zahvaljujući ovom upozorenju, mnoge opasnosti su izbjegnute, tako da sanitetsko osoblje nije imalo puno neželjenog posla.

Poslije ove borbe stigli smo u neko manje naselje, gdje smo se malo odmorili i očistili od blata, kako se ko snašao. Ja sam otišla u jednu kuću, nedaleko od smještaja štaba 4. bataljona, u kome sam bila zamjenik referenta saniteta, s namjerom da bih oprala blato sa pantalona i ovlaženi dio isušila po mogućnosti peglom. Na kućnim vratima domaćica me je ljubazno dočekala. Ruke su joj bile brašnjave. Saopštila sam joj razlog dolaska. Pozvala me je u kuću i ponudila da sjednem na malu stoličicu. Umješan hljeb stavila je u korpu, pokrila je bijelim platnom i odnijela u drugu sobu da nadolazi. Za to kratko vrijeme postavila mi je nekoliko pitanja. Odakle sam, kako sam tako mlada krenula u rat, da li sam umorna i gladna. Klela je neprijatelja. Odgovorila sam joj, da sam iz Tuzle, da sam u ratu zbog ljudskog dostojanstva i slobode, da sam umorna i da se čak loše osećam, ali da nisam gladna. Sлагala sam je. Koliko se sjećam, u ta dva dana smo jednom samo jeli. Sjećam se da je dosta drva nabacala u veliki zidani šporet. A, šta se sa mnom dalje desilo?

Ubrzo je uslijedio pokret prema Županji i srećom, što me je neko primjetio, kada sam ušla u tu kuću, pa su me potražili. Domaćica im je rekla da spavam u sobi. Na njihov zahtjev, domaćica me je probudila. Pitala me je, da li mi je dobro. Upitah je i ja, šta ću ja ovdje. Ničim nisam mogla da maknem, - bila sam savladana nekim umorom.

U tom trenutku, primjetih uniformisano lice. Osjetih da sam u postelji, - bila sam prosto zaprepašćena, tako da sam zanijemela. Bio je to jedan od naših drugova, koji je došao po mene, ali ga nijesam poznala i nikada se nijesam sjetila, da li me je on nešto pitao, niti bilo šta rekao. Ostadoh i dalje u postelji. Domaćica je bila zaplašena i vojnom licu je objašnjavala šta se u stvari sa mnom dogodilo. Reče mu, sa kojom sam namjerom došla u njenu kuću, da smo malo pričale i da

sam ja odjedanput pala sa stolice, pa me je ona umivala i unijela u postelju. Rekla mu je, da me samu nije smjela ostaviti da bi našoj vojsci javila, ali da je stalno pazila, da vojska ne bi krenula. Žali, što hljeb još nije gotov, a meni je pripremila, da bih ja obavila svoj posao. Zamolila je toga druga da izađe. Drug je otišao i rekao joj da požuri.

Strašno me je bilo sramota, kako od te domaćice, tako i od onog druga. Uplašila sam se da ne budem pozvana na odgovornost. Uz pomoć te domaćice, ustala sam iz postelje. Ona, opet, kune rat, zbog ne-dužne mladosti. Uvijek se još nemoćno osjećam. Nijemo sam se pozdravila sa tom ljubaznom domaćicom poljupcem, umjesto uobičajenog pozdrava i zahvalnosti. Vratila sam se u jedinicu. Dobila sam u kuhinji kobasicu sa dva parčeta hljeba. To sam halapljivo pojela. Na brzinu sam spremila sanitetsku torbicu i proletjela tamo - ovamo radi provjere, da li nekome treba sanitetska pomoć. Uskoro je sve bilo pripremljeno za pokret. Moje strahovanje za bilo kakvu odgovornost bilo je sasvim bez-razložno, jer me niko nije ni zapitao, a kamoli, šta rekao, a drug koji je došao po mene ostao mi je nepoznat. Ali, još žalosnije, što toj ljubaznoj domaćici nisam ni ime zapamtila.

Borbe ispred Slavanskog Broda

VASILJE JOVANIĆ VASO

Jedinice 2. brigade u sastavu 17. udarne istočnobosanske divizije zauzele su početkom aprila 1945. Brčko, prešle u Slavoniju i odmah se uključile u borbu sa neprijateljem. Po zauzimanju Županje, nastavile su gonjenje neprijatelja preko slavanskih sela i polja, prema Slavanskom Brodu. Ispred Slavanskog Broda, kod sela Gornje Vrbe, neprijatelj se bio utvrdio u rovovima, a ispred rovova postavio je bio nagazne mine u više redova.

Jedinice brigade dočekane su u napadu žestokom vatrom iz svih oružja. Vodila se žestoka borba za svako uporište i neprijatelj je u odstupanju, zaposjeo utvrđene položaje ispred kanala Glogovica.

Pored rovova za borce su najveća prepreka bile nagazne mine. Da bi lakše savladali minska polja, sakupili smo u selima čopore svinja i nagnali ih preko njih, ali nam ni to nije pomoglo, jer smo bili dočekani jakim vatrom neprijateljskih mitraljeza, topova i minobacača.

Kada smo vidjeli da nećemo moći lako da savladamo neprijateljska uporišta, dobili smo naređenje da se ukopamo i našom vatrom odbijamo kontranapade neprijatelja. Jedinice 4. i 2. bataljona brigade, noću 17, 18. i 19. aprila 1945, izvodile su uzastopne napade, ali su svi ostali bez uspjeha.

Moja četa (3. četa 4. bataljona) bila je u rovovima i držala je položaj na lijevom krilu borbenog poretka 2. brigade, a održavala je vezu sa jedinicama 15. majevičke brigade. Položaj čete bio je udaljen od minskog polja 100, a od neprijateljskih rovova 300 metara.

Sa komandirrom čete Josipom Malinovskim Sucom pošao sam na izviđanje neprijateljskih položaja. U neposrednoj blizini našeg rova nalazila se jedna kamena ploča, ukopana kao stari spomenik. Došli smo do te ploče i osmatrali neprijateljska mitraljeska gnijezda 19. aprila 1945, nešto oko 11 časova.

Odjednom, Suca se sručio pored mene. Fijuknuo je jedan metak neprijateljevog snajperiste i pogodio ga pravo u čelo. Obuzela me žalost za komesarom, drugom sa kojim sam toliko lijepih uspomena doživio. Uvukao sam ga u rov i nastala je žalost i među borcima u rovu.

Kako se nismo mogli pomoliti iz rova cijelog dana, tijelo poginulog komesara, prekriveno vojničkim ćebetom, bilo je u rovu sa nama do naveče. U prvi mrak iznijeli smo ga i u pozadini položaja sahranili uz dužne počasti.

Četa je te večeri sa ostalim jedinicima 4. bataljona brigade krenula u napad. Uspjela je da se provuče kroz minska polja, likvidirala je neprijateljska uporišta i došla na most koji se nalazio na kanalu Glogovca, ispred predgrađa Slavenskog Broda. Prešla je kanal i sa drugim jedinicama brigade ušla u Slavonski Brod. Poslije slabijeg otpora u gradu, savladana su i poslednja uporišta.

*

Malinovski Stanko Josip rođen je 1925. u Bihaću. Bio je Čeh. U NOB stupio je 1942, a u 2. brigadu 13. decembra 1942, u 4. bataljon. Istakao se u borbama tog bataljona, pa je ubrzo primljen za člana KPJ. Uspešnim političkim radom privukao je u brigadu veliki broj boraca koji su se hrabro borili u njenim redovima.

U oslobođenom Slavonskom Brodu

HASIBA BAKALOVIĆ

Četvrti bataljon, u sadejstvu sa još jednim bataljonom 2. krajiške brigade, na svom pravcu nastupanja, poslednje noći pred oslobođenje Slavanskog Broda, imao je pred sobom dobro utvrđen neprijateljski položaj i jedno dugo i široko minsko polje. Naprijed, se nije moglo bez prethodne akcije za raščišćavanje minskog polja, pa su na njega najprije natjerane svinje i stoka. Nastale su zaglušujuće eksplozije, a zatim je uslijedio napad naših bataljona. Neprijatelj se poslije toga morao povući na naredni i poslednji utvrđeni položaj.

Naše čete su se sklonine u neprijateljeve napuštene rovove i bunekere, jer je od ranog jutra jako tukla neprijateljeva artiljerija. Taj položaj koji je neprijatelj napustio bio je urađen u visokom nasipu, sa mitraljeskim gnijezdima koja su bila međusobno povezana podzemnim hodnicima.

Artiljerija je naprosto orala naš položaj. Neko je pronio glas da tuče naša artiljerija, pošto nije bila obaviještena da se neprijatelj povukao. Naređeno je da niko ne smije biti van zaklona. Ušla sam u jedno mitraljesko gnijezdo, u njegov prazan dio i sjela na izgrađeno sjedište. Nakon kraćeg vremena, obilazeći položaj, stigli su do tog mjesta: komandant 4. bataljona Nikola Obradović, njegov komesar Mustafa Gluhić i, mislim, obavještajni oficir bataljona Mirko Bundža, koji je produžio dalje. Komandant i komesar su svratili u zaklon gdje sam ja bila. Pričali su o borbi vođenoj prošle noći. Ustala sam, namjeravajući da krenem jednim putićem koji je ispred tog skloništa vodio kroz travu prema jednom nogostupu u živici, prema kući oko koje su se vrzmali naši borci. Na komandantovo pitanje kuda ću, rekla sam im gdje ću, ali je on odsječno rekao »Ne«, i »Sjedi«. U tom trenutku istom stazom uputio se jedan muškarac. Ličio mi je na civila. I taman kada je htio da istupi na nogostup, odjeknu eksplozija i on osta na mjestu mrtav. Komandant me je pogledao i upitao: »Jel šta bi sa onim nesretnikom«. Tako bih da ne bi komandanta i njegovog neprikosnovenog »ne«, izgubila život ludo, a ne kao borac u jurišu.

Toga dana, 20. aprila 1945, uveče, naša artiljerija je pogodila magacin municije ili neko drugo zapaljivo skladište u Slavonskom Brodu. Visoki plamen je obasjao naš položaj, a potom su, uz podršku artiljerije, krenule u napad naše jedinice i likvidirale i poslednju liniju snažne nep-

rijateljjeve odbrane. Nastupali smo preko nekog kanala i u ponoć stigli u Slavonski Brod. Idući jednom ulicom, opazila sam na vratima apoteke polupana stakla. Ušla sam kroz razbijeni prozor i u mraku počela da pretražujem po rafovima i ladicama da vidim da li je šta ostalo od robe. Izašla sam praznih ruku. Ulice su na ponekim mjestima bile zatrpane svakojakim ratnim materijalom. Ubrzo sam stigla jednu četu 4. bataljona i, nakon kraćeg vremena, smjestili smo se u prostrani hodnik neke kuće. Malo smo odspavali, a ujutro nam je domaćin priredio prijatno iznenađenje. Ljubazno nas je počastio kriškama ukusnog slavonskog hljeba, namazanim divnim domaćim puterom, i ukusnim čajem u divnim šoljama.

Kako smo oslobodili Križevce

RADMILO BUGARČIĆ

Godina 1945, april. Noć. Samo dašak laganog povjetarca najavljuje dolazak proljeća.

Druga brigada se kreće prilično usiljenim maršem prema Križevcima.

Pokraj puta stižemo neke dijelove jedinica 15. majevičke brigade, koja je u sastavu naše 17. divizije. Borci iznureni i umorni, odmaraju se, očekujući naređenje za pokret.

Prolazimo te umorne borce i stižemo u predgrađe Križevaca. Dolazimo do prvih rovova neprijatelja i uskačemo u njih. Nigdje otpora, ni traga od neprijatelja, sve je djelovalo tako mirno, a ipak i stravično.

U rovu, na jednoj okuci tranšeje, spazih zadihanog momka. Noć je bila tamna, bez mjesečine, pa se uniforma teško raspoznavala.

Kada sam mu se približio na svega jedan korak, on sav zadihan progovori: »Uh, brate moj dragi, umalo me ova banda ne uhvati«. Na to ga ja upitah: »Koja banda, družo«. Kada je čuo riječ »družo«, kao iz puške izbačen, skočio je preko grudobrana rova u tamnu noć. Za njim smo ispalili nekoliko rafala iz automatskog oružja. No, mislim da je uspio da umakne.

Bio je to ustaški vojnik koji je, po svoj prilici, bio zaostao na položaju, pošto su se ustaše povukle iz predgrađa grada.

Približavalo se aprilsko jutro, koje je obećavalo lijep i sunčan dan.

Moj vod, odnosno desetina, razmještena po toj tranšeji, dugoj oko 50 metara, iščekivala je naređenje za pokret prema gradu.

Na trenutke smo čuli mitraljesku i puščanu paljbu desno od našeg položaja, ne znajući o kakvim se okršajima radi. Kasnije smo saznali da su tamo bili dijelovi naše brigade, koji su se povlačili vjerovatno zbog pritiska brojnijeg neprijatelja, a nešto i iz taktičkih razloga. Ne znamo kako, ali zbog prekinute veze sa štabom brigade na desnom krilu, naš vod, odnosno desetina, ostao je u tim rovovima, sačekavši da to aprilsko jutro svane.

Kada se razdanilo, lako smo mogli uočiti sa balkona obližnjih zgrada ustaške mitraljeze koji su pratili svaki naš pokret. U daljini su se nazirali neprijateljevi vojnici u crnim uniformama u streljačkom stroju, sa uperenim puškama i puškomitraljezima. Iz nekoliko pravaca kretali su se prema nama.

Zapadna strana našeg položaja bila je na neki način slobodna, ali svako iskakanje iz rova bilo je veoma rizično i ravno samoubistvu.

Sačekati neprijatelja i pružiti neki organizovaniji otpor bilo je takođe rizično, jer je odnos snaga bio 1:100 u neprijateljevu korist, a možda i veći. Ipak smo se na brzinu dogovorili. Čekanja nema, jer vrijeme radi za neprijatelja. Rješenje je bilo da se iskače iz rova pojedinačno i povlači u nekoliko pravaca prema našim jedinicama.

Štitili smo jedni druge prilikom iskakanja iz rovova dok se nismo našli u vatrenom paklu.

Tukli su nas sa svih strana puščanom i mitraljeskom vatrom, a kasnije, kada nas mitraljeski metak više nije sustizao, osuli su na nas vatru iz minobacača.

Bilo je jutro kada smo počeli da se povlačimo, a tek smo naveče stigli na zbornu mjesto, gde su se jedinice pregrupisavale i spremale za napad, jer su Križevci morali biti oslobođeni. Iznijeli smo i dva naša ranjena druga, a na mom raskopčanom šinjelu bilo je oko 18 rupa izbušenih neprijateljskim rafalima. To su bili poslednji trzaji neprijatelja, jer sutradan, pod naletom naših jedinica, ustaše su napustile Križevce i, panično odstupajući, krenule prema Sloveniji, ka gradovima Slovengradec i Dravograd, gdje su ih naše jedinice sustigle i najveći deo uhvatile i zarobile.

Križevački slučaj

DRAGO DAMJANOVIĆ

Napad na ustaško uporište u Križevcima izveden je 6. maja 1945. godine. Bez otpora ili bilo kakvih drugih teškoća. Upali smo tog proljetnjeg i sunčanog dana u Križevce, a neprijatelj je bio potpuno obezglavljen, jer se nije nadao tako brzom i munjevitom upadu u grad. Iznenadjenje je bilo potpuno, jer su mnogi neprijateljevi vojnici skakali iz kasarni i drugih objekata samo u donjem vešu, jer nije bilo vremena da se traži i oblači uniforma. Došli smo i do nekoliko njemačkih zarobljenika. No, ubrzo, neprijatelj se sredio i počeo pružati organizovaniji otpor.

Razvila se žestoka ulična borba i gotovo sa svake kuće i prozora na nas su bacane ručne bombe, a bili smo tučeni i iz drugog oružja. Odmah smo uvidjeli da u Križevcima stvari neće ići tako dobro kako smo mislili. Osjetili smo da nas neprijatelj tuče i s leđa, pa smo se počeli polako i povlačiti. Odmah je došlo do borbe prsa u prsa. Mislim da je i neprijatelj brzo zaključio da su naše snage, prema njegovim, relativno male, pa je navalio svom žestinom da nas što prije opkoli i uništi. Opkoljavanje mu je i uspjelo. Nije se znalo ko na koga puca, od kuda i ko nastupa - takva se gužva bila stvorila. Napokon smo uspjeli da se probijemo. Moj 1. vod, čiji je komandir bio Pero (prezimana mu se ne sjećam), mlad borac, Šumadinac, ostao je na položajima van grada na jednoj kosi. Kasnije je cio vod izginuo, odnosno bio zgažen gusjenicama tenkova, jer se nije imao čime suprotstaviti tenkovima (nije imao nikakvih protivtenkovskih sredstava).

U mojoj četi bio je jedan puškomitraljezac, po imenu Milisav, mlađić iz Šuniadije. U našim redovima bio je do oktobra 1944. godine. Tad je ulicom prema nama naišao njemački motociklista sa prikolicom »cindap«, na kojoj su bila dva puškomitraljeza »šarca«, koji su kosili sve ispred sebe, Milisav mi je rekao da malo sačekam i da vidim šta će on sa njim uraditi kad se malo približi. Kad su Nijemci prišli na nekih tridesetak metara, Milisav je precizno pustio dugi rafal po njima, tako da je cijela posluha trenutno pobijena, a dijelovi »cindapa« razbacani po ulici. Zatim su se i zapalili, tako da ni od »Cindapa« ni od vojnika za par minuta nije ostalo ništa - sve je bilo uništeno i spaljeno. Pohvalio sam tog hrabrog ratnika, a on mi je obećao da, dok je živ, tom ulicom neće proći nijedan njemački vojnik.

Otišao sam sa tog mjesta, a kad sam kasnije navratio da vidim šta je sa Milisavom, na žalost, više nije bio među živima, kao ni njegov po-

moćnik. Drugi borci su mi ispričali da je ulicom naišlo jedno njemačko oklopno vozilo (izgleda transporter), osmotrilo odakle tuče Milisavljev mitraljez, približilo mu se na svega nekoliko metara i iz krupno kalibarskih mitraljeza zbrisalo sve što se tu nalazilo. Tako je završio život moj hrabri i dobri puškomitraljezac Milisav.

Težak je to bio dan za cijeli naš 2. bataljon. Mislim da smo imali čak i sreće, jer situacija i odnos snaga, bili su takvi da smo mogli imati mnogo veće gubitke. Vidio sam i nekoliko slučajeva da ustaše iz stojećeg stava sa četrdesetak metara tuku po našem streljačkom stroju, a mi odstupamo. Srećom, malo su koga zrna pogadala.

U toj teškoj i kritičnoj situaciji iz moje čete se posebno istakao komandir voda Alija Ahmetović. On je, bio izrazito visok i jak momak, tako da mu nije bilo teško da rukama savlada dva, pa i tri čovjeka. Tako je toga puta jednostavno rukama udarao i rušio pojedine neprijateljeve vojnike. Sjećam se da su borci moje čete uhvatili jednog njemačkog oficira koji nije dao da se razoruža i nije htio da preda pištolj. Najednom sam se i ja tu našao, a zatim dođe i Alija. Njemački oficir je stalno govorio, da nije fašista, da je socijalista, i držao je pištolj u ruci. Neki vojnici su pokušavali da mu ga otmu, ali nisu uspjeli, jer je i on bio fizički dosta jak. Kad je to vidio, vodnik Alija, mu je doslovno rekao: »Komandire, dozvoljavaš li da mu ja otmem pištolj«. Naravno, dozvolio sam mu. Kad ga je Alija uzeo u svoje ruke sve je začas bilo gotovo. Pištolj se našao u Alijinim rukama.

Križevci su nas veoma skupo koštali. Moja četa je tada imala oko 120 boraca, a mrtvih, ranjenih i nestalih samo iz moje čete bilo je 47. Takvi gubici se ne mogu ničim opravdati. Nikola Obradović, komandant našeg bataljona, ljut i žalostan zbog tolikog gubitka, opazio me i ljutito zapitao: »Damjanoviću, gde ti je četa? odgovaraćeš ti meni za četu«. Isto tako ljut - ne znam gdje mi je glava i šta dalje da radim - zapitao sam ga: «A, gdje je tebi bataljon, komandante«. Prema podacima prikupljenim za tu borbu samo iz našeg bataljona bilo je oko 180 mrtvih, ranjenih i nestalih boraca.

Kako smo kasnije doznali, u Križevcima smo se tukli sa poznatim ustašama »Paveličevog tjelesnog zdruge« i dijelovima njemačkih jedinica. Ti zlikovci su se borili do posljednjeg, jer su znali kakve su zločine počinili u našoj zemlji.

Naš Bataljon je uvijek požrtvovano obavljao dobijene zadatke. U toj borbi imao je najveće gubitke od kada je formiran - 1942. godine. Uzrok za to bila je velika greška u planiranju izvođenja te akcije.

Poslednji dan rata

DRAGO DAMJANOVIC

Nalazili smo se u dolini Sloven Gradeca. Tog dana, 14. maja 1945, oko 10 časova, jedinice brigade stigle su na položaje u taj naš najsjeverniji grad. Nakon kratke, ali oštre borbe, zauzeli smo ga.

Tada sam bio komandir 1. čete 2. bataljona. Sjećam se da sam sa četom posjeo položaj duž jedne ceste, a pred nama je bio nekakav most. Na drugoj strani mosta, na oko 30-40 metara položaj su držale ustaše (izgleda »Crna legija«), a bilo je i raznih drugih jedinica, među njima i Nijemaca i četnika. Moja četa, spremna i raspoložena za borbu, samo je čekala komandu pa da se složno baci na ostatke tih domaćih zlikovaca. Raspoložonje kod boraca, kao i kod starješina, bilo je odlično, jer smo znali da su poslednji minuti krvavog i dugog rata. Puško-mitraljeza u četi imalo je oko 16-18. Većinom su to bili njemački »šarci«, sa dovoljno municije, pa nismo morali štedjeti. Pored toga, bilo je u četi i drugih oruđa, kao i u drugim jedinicama bataljona.

Komandiri mojih vodova Aleksandar Mirosavljević Leka i Alija Ahmetović, samo su pitali, zašto ne idemo naprijed da te gadove sasiječemo i pokosimo. Mog komandira 3. voda, dobrog druga Pere, zvanog Šumadinac, nije bilo među živima, kao ni njegova cijelog voda, jer su prije par dana ostali na mrtvoj straži u Križevcima, gdje su bili bukvalno izgaženi gusjenicama njemačkih i ustaških tenkova.

Upravo smo se pripremali da otvorimo vatru i krenemo naprijed, kad mi neko javi da je naredeno da se vatra ne smije otvarati. Neprijatelj već odavno nije otvarao vatru, ali smo ih vidjeli preko, u rovovima, kako stoje spremni očekuju daljna naređenja. U tom času, kao da je bačen odnekud, pojavio se u streljačkom stroju zamjenik komandanta naše brigade Dušan Sovilj. Po običaju, titovku je bio nabio na čelo, raspasao njemački šinjel, u ruci je držao njemački »parabelum«, a obje ruke bio je zabacio na leđa. Došao je do mene i pitao šta radim, zašto ne idem naprijed. Ne znam ni sam šta sam mu odgovorio. Mislim da sam rekao da je naređenje da se vatra ne otvara.

Naredio mi je da pođem sa njima, pa smo se uputili preko mostića na drugu stranu, ka neprijatelju. Imao sam preko grudi njemački »šmajser«, a o pasu pištolj. Pratljne sa nama nije bilo. Upali smo pravo među ustaše. Samo su nas gledali, ništa nisu govorili, a čudno - uplašeno su izgledali. Moram priznati da nije ni nama bilo ugodno. Meni je to bio prvi put da vidim da smo izmiješani sa neprijateljevim vojnicima, a

da oružje ne smije da se upotrebljava ni sa jedne strane. Sovilj, kao i obično, nešto im je prijeto i psovao im sve i svašta.

Na samom mostu, na toj strani, naišli smo na jednog ustašu puškomitraljesca. Bio je to čupav i zapušten vojnik u rovu, sa pomoćnikom, a držao je nekakav čudan, meni nepoznat puškomitraljez ili mitraljez. Kasnije sam čuo da je to njemački laki mitraljez, kojeg njemačke jedinice nisu kod nas koristile, već u SSSR-u. Sovilj mi je rekao: »Damjanoviću, uzmi taj mitraljez«. Ja, bez razmišljanja, sagoh se i pođem rukom da uhvatim mitraljez za cijev, kad ustaša podiže, uhvati rukom za kundak i za okidač, pa će na mene: »Odstupi, mater ti.... Šta ti misliš, vidiš da se vode pregovori, a dok to traje, ja postupam po naređenju. Odstupi, sasjećiću te«.

Vidio sam da nema šale, pa sam se povukao i tog trenutka shvatio da sam lako mogao da poginem, posljednjega dana rata. Gledao sam oko sebe gdje je Sovilj i ugledam ga među nekom velikom grupom ustaša i Nijemaca - nešto galami i psuje. Došao sam do njega, a on je već zaboravio da mi je rekao da uzmemo onaj mitraljez. Tražio je od nekih ustaških oficira da mu dovedu njihovog najstarijeg starješinu. I zaista, za nekoliko minuta, dođe neki njemački oficir, mislim da je bio pukovnik. Sovilj je govorio, a neki ustaški oficir prevodio, da se moraju odmah predati, jer će ih, u protivnom, sve pobiti isključivo minobacačima i artiljerijom. Nijemac je govorio da njihove jedinice ne otvaraju vatru, ali da se predati ne mogu, jer nemaju još za to naređenje. Sovilj je i dalje zahtijevao da se predaju, ili će odmah narediti da se na njih otvori vatra. Nijemac je tvrdio da nema naređenja i da se ne mogu predati. No, poslije tih kratkih pregovora, Nijemac je nešto odugovlačio, pa je poslije izvjesnog vremena otpočela predaja te njihove grupacije.

Bili smo svi zadovoljni i veseli. Tu su se našli i moji, komandiri vodova, Leka i Alija, a razoružavanje ustaša i Nijemaca je već bilo u toku. Svi smo se izmješali, nastao je pravi košmar. Bilo je i puno civila, koji su od straha, usljed propagande neprijatelja, pobjegli od svojih kuća.

U jednoj grupi naišao sam na jednu mladu ženu - ustaškinju, u ustaškoj uniformi. Pitao sam je od kuda ona sa ustašama, a ona mi je odgovorila da je zakleti ustaša, da prihvata ustašku ideologiju i da se vjerno borila. Pitala me zašto se čudim kad i kod nas ima puno žena - partizanki. Sjećam se da je rekla da sad kad su oni izgubili rat vlast je naša, pa možemo raditi sa njima šta hoćemo.

Čuo sam od nekih naših drugova, mislim od druga Despota i još nekih, da su među ustašama pronašli neke svoje komšije iz Podgrmeča, koje su prepoznali kao palikuće i zlikovce.

Toga i slijedećeg dana - 15. maja, jedinice naše brigade bile su zauzete razoružavanjem kvislinga i sređivanjem i prikupljanjem naoružanja i opreme koje je neprijatelj morao tu odložiti.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	5
---------------------	---

Prvi dio

DRUGA KRAJIŠKA BRIGADA

Ljuban BUDIMIR: Prvi bataljon Druge krajiške brigade	11
Durad PREDOJEVIĆ Đurin, Pero Knežević: Drugi bataljon Druge krajiške brigade	19
Milan STANIĆ: Treći bataljon Druge krajiške brigade	31
Petar BABIĆ Pepa, Josip TVRZ Pepi: Borci iz srednje Bosne u prvom stroju brigade	39
Vojin HADŽISTEVIĆ: U Banjalučkoj četi Prvog bataljona	41
Stevo MILANKOVIĆ: Iz Kozarske ofanzive u Drugu brigadu	62
Veljko BOROJEVIĆ Veso: Sa protivkolcem iz Kozarske ofanzive u Preteču četu brigade	64
Dušan GRAHOVAC: Sa Baljskom četom u Prvom bataljonu	75
Svetko RODIĆ: Druga krajiška i Bošnjaci	76
Mile SEVO: Prva prateća četa brigade	80
Vasilije JOVANIĆ Vaso: Put do kurira u štabu brigade	85
Idriz ČEJVAN: Organizacija i sadržaj partijsko-političkog rada u brigadi	^
Dragoslav MUTAPOVIĆ: Nezamenljiva uloga partijsko-političkog rada u brigadi	
Lukić: Na dužnosti partijskog rukovodioca u Drugoj brigadi	109
Dr Hajrudin KULENOVIĆ: Sanitet Druge krajiške brigade	114
Rade NJEGOVAN: Intendantska služba brigade	121
Vasilije JOVANIĆ Vaso: Rad kurira brigade	133
Duro MASTALICA, Slavko SRDIĆ: Bobijaši u drugoj brigadi	137
Miloš BUNDALO: Iz Tuk-Bobije do komandanta brigade u istočnoj Bosni	141
Vojin HADŽISTEVIĆ: Djevojački četverolist u Drugoj brigadi	150
Mirko STANIĆ: Crne slutnje	173
Vojin HADŽISTEVIĆ: »Za slobodu sam živjela - za slobodu umirem«	178
Mirko STANIĆ: Kad bih imala noge	187

Drugi dio

PRVA BORBENA DEJSTVA

Milan STANIĆ: Prvi narodni heroj Druge brigade	193
Savo MAJDANAC: Napad na ustaško uporište u Vrhpolju	200
Vojislav DELIĆ: U borbama na Vrhpolju i Manjači	201
Nikola NOVAKOVIĆ: Komandir nas je izdao	202
Uroš VUČKOVIĆ: U borbama na Manjači	203
Ilija BUKARICA: Borbe na Manjači	205
Milan STANIĆ: Iz borbi Trećeg bataljona na Manjači	209
Hajro KAPETANOVIĆ: Bio sam u stroju Druge brigade	212
Josip TVRZ Pepi: Izbjegnuto međusobni sukob	225
Stevo MILANKOVIĆ: Na Manjači 1942.	227
Josip TVRZ Pepi: Kako sam postao sekretar aktiva SKOJ-a u četi	228

Dragoslav MUTAPOVIĆ: Godinu dana sa Drugom brigadom	229
Petar DIVJAK: Cilj nam je oslobođenje Jajca	235
Bozo BUNĐA: Minobacački vod u borbama za Jajce i na prostoru Trav- nika	237
Ilija BUKARICA: Strah od »blinde« u Jajcu	240
Dragutin ALEKSIĆ Dragan: U udarnoj grupi za oslobođenje Jajca 1942	242
Ilija BUKARICA: Kako sam primljen u partiju i postao politički delegat voda	243
Ahmet 5ERTOVIĆ: Izgubismo dragog druga i starješinu	247
Milka HOCEVAR-KOSOVAC: Šest mjeseci u Drugoj brigadi	248
Petar DIVJAK: Muka sa šubarom	249
Vasilije JOVANIĆ Vaso: Sa poštom u Operativnom štabu	250
Petar DIVJAK: Iznenađili smo našeg stražara	252
Ilija BUKARICA: Prepiska sa skojevskim aktivom sela Hašani	253
Stevo MILANKOVIĆ: Oslobođenje Jajca	255
Vasilije JOVANIĆ Vaso: Susret sa Đurom Pucarom Starim	257
Boško BILBIJA: Neumjesna šala	260
Drago DAMJANOVIĆ: Puškomitraljez otkazao	261
Josip TVRZ Pepi: Oslobođenje Bihaća	262
Idriz ČEJVAN: Prvi bataljon u oslobođenju Bihaća	264
Ilija BUKARICA: Iz Bihaća u novoj uniformi	268
Stevo MILANKOVIĆ: Oslobođenje Bihaća	271
Ivo LOVRIĆ: Sa Prvim bataljonom u napadu na Bihać	273
Nikica MRDA: Susret sa komandantom Prve proleterske brigade	274
Vasilije JOVANIĆ Vaso: Upoznao sam Mošu Pijade i Veselina Maslešu	276
Petar DIVJAK: Na straži kod Operativnog štaba	279
Branko MARČETIĆ: U borbi za prvo oslobođenje Bihaća	281
Branko MARIĆ: U napadu na Bihać	285
Mirko TOSIĆ: Ranjen u borbi na Bihaću	287
Milan STANIĆ: Iz bombardovanog Bihaća u Četvrtu ofanzivu u Grmeč	288
Gavro PANIĆ: Drugi neuspeo napad na Bosanski Novi	302
Rade DOBRIĆ: Veljkina	304
Boško BILBIJA: Zaspao u toku borbe	306

Treći dio

NA SMOTRI ČETVORTE KRAJIŠKE DIVIZIJE

Mitar DAŠIĆ, Mirko STANIĆ: Na velikoj smotri	309
Jovica SKRBIĆ: U velikom krajiškom kolu s Titom	313
Gavro PANIĆ: Sa Četvrtim bataljonom na smotri Četvorte krajiške divizije i u Podgradcima	317
Vojislav JAKOVLJEVIĆ Vojo: Kuriri Četvrtog bataljona	320
Ilija BUKARICA: U stroju pred Vrhovnim komandantom	322

Četvrti dio

U ČETVRTOJ OFANZIVI I GRMECKA EPOPEJA

Durad PREDOJEVIĆ Đurin: Sa Drugom brigadom u Četvrtoj ofanzivi	327
Trivun PUVALIĆ: Na Kozari poslije smotre	341
Branko LUKAČ: Pomoćnik mitraljescu Todoru Novakoviću	343
Miloš BUNDALO: Partijski sastanak u Podgradcima	346
Jovica SKRBIĆ: Od Benakovca preko Grmeča do Kozare	350
Svetko PROSIĆ: Drugi bataljon na Benakovcu	358
Gavro PANIĆ: Borbe na Benakovcu	359
Milan ZORIĆ: U borbama na Benakovcu i u Grmeču	360
Vojislav JAKOVLJEVIĆ Vojo: Iz Druge brigade u Sedmu banijsku diviziju	362
Vasilije JOVANOVIĆ Vaso: Kako sam doživio Grmeč	363

Marko MIHAJLOVIĆ: Deset dana u Grmeč planini	369
Trivun PUVALIĆ: Hladne februarske noći - Grmeč	372
Đuro PRIČA: Grmečka golgota	376
Mirko STANIĆ: Gde je moja mama	386
Ilija BUKARICA: Stradanje naroda u Grmeču	389
Ljubica MANDIĆ-RADAKOVIĆ: Tužni prizori iz Grmeča	397
Ilija DELIĆ: U blokiranom Grmeču	399
Svetko PROŠIĆ: Nikad teži dani u mom životu	400
Mirko STANIĆ: Na Ravnom dolu	403
Gavro PANIĆ: Hod po bespuću u zaleđenoj planini	407
Svetko PROSIĆ: U proboju iz Grmeča	411
Mirko STANIĆ: Jurišom iz obruča	412
Dušan BUNDALO: Preživio sam grmečke strahote	416
Dušan MRDA: Izašli smo iz okruženja	418
Stvo JAKŠIĆ Stevica: Iz Grmeča u Podgrmeč i Potkozarje	420
Svetko PROSIĆ: U podgrmečkim selima posle ofanzive	422
Slavko SRDIĆ: Stradanja naroda po izlasku iz Grmeča	424
Nikola DRAGANOVIĆ: Sa ranjenicima i narodom za Lipnik	426
Svetko PROSIĆ: Borbeni put i pogibija Steve Karakaša	427
Milan VRANJES: Palom drugu	432

Peti dio

U KRAJINI POSLE OFANZIVE

Milutin MORAČA: Junačka Druga krajiška udarna brigada	435
Stvo KERKEZ: Dio posade napustio tenkove i krenuo u potjeru	438
Trivun PUVALIĆ: »Otpisani puškomitraljezac«	442
Boško BUKVA: Kralj degradirao komandanta brigade	445
Milan VRANJES: Uspjela zasjeda	446
Drago DAMJANOVIĆ: Kuriri i iznenađenje u Radmirovcu	448
Milan VRANJES: Neuspjela zasjeda	452
Milan VRANJES: Iznenađenje u Radmirovcima	453
Stvo JAKŠIĆ Stevica: Drama na Medenom polju	454
Ljubomir ČAVIĆ: Sam u planini Osječenica	456
Zdravko ALEKSIĆ: Četiri mjeseca u brigadi	458
Milan VRANJES: Neobičan marš bataljona	459
Stvo JAKŠIĆ Stevica: Može se i gladan zapjevati	461
Milan VRANJES: Na sahrani nepoznatom	462
Deva TOPIĆ-SPELETIĆ: Sjećanja na poginule drugove	464
Rade DOBRIĆ, Mirko STANIĆ: Na dugom borbenom putu	465
Svetozar GLAMOČANIN: Iz Druge u Dvanaestu krajišku brigadu	469
Uroš PREDOJEVIĆ: Sa brigadom do aprila 1943.	471
Stojan RAJLIĆ: Sa brigadom od Bošnjaka do Tuzle	473
Đuro TANKOSIĆ: U brigadi do januara 1943.	476
Sveto GRBIĆ Plavi: Poslije ranjavanja ostao u Šestoj krajiškoj brigadi	477
Lazo PANJAK: U brigadi do marta 1943.	479
Pero SOPIĆ: U Drugoj krajiškoj do aprila 1943.	481
Sveto KERKEZ: Ponekad se i bez borbe ginulo	484
Nedeljko ADAMOVIĆ: U Drugoj brigadi do jula 1943.	486
Rade BASIĆ: Iz Druge u Prvu proletersku brigadu	488
Dušan VESELINOVIĆ: Moji drugovi puškomitraljesci	489
Jovo MRDA: U brigadi do aprila 1943.	493
Ilija BORČIĆ: U brigadi do šeste ofanzive	494
Mirko MILJEVIĆ: U brigadi do Kopaonika	498
Miroslav ĐURIĆ: Sa brigadom do aprila 1943.	501
Josip TVRZ Pept: Naprijed kukavice!	504
Drago ANDULAJEVIĆ: To je za uvijek ostala moja brigada	505
Ilija BUKARICA: Moj nezaboravni drug	506

BORBENA DEJSTVA U SREDNJOJ BOSNI

Durad PREDOJEVIĆ Đurin: Druga krajiška na terenu srednje Bosne	513
Vasilije JOVANIĆ Vaso: Tragedija u dolini Blatnice	525
Dušan DRLJAČA: Sa komandantom brigade u bolnici u Korićanima	528
Drago DAMJANOVIĆ: Ustaj, pobjegao četnik	529
Kemal ALIĆEHAJIĆ: Dolazak u brigadu grupe omladinaca iz Tešnja	531
Konstantin SIMIĆ Kojo: Prvo vatreno krštenje	534
Mirko TOŠIĆ: Na Kalendarovcima i planini Borja	535
Nikola OBRADOVIĆ: Zarobili smo satniju domobrana	536
Stevo JAKŠIĆ Stevica: Ručak iz domobranskog kazana	537
Marko DRLJAČA: Dva detalja sa borbenog puta u brigadi	539
Dragan STOJAKOVIĆ: Odlazak u Prateći bataljon Vrhovnog štaba	541
Sveto KERKEZ: Četa bez municije a četnici prelaze u protivnapad	542
Razija HADŽISMAILIĆ-DUJKOVIĆ: Pogibija Roberta Solca	545
Milosav GAJIĆ: Odlazak u istočnu Bosnu	546
Stevo JAKŠIĆ Stevica: Prelaz preko rijeke Bosne	548

Sedmi dio

U ISTOČNOJ BOSNI

Stevo JAKŠIĆ Stevica: Teški gubici na Ciganištu kod Doboja	551
Vojislav JAKOVLJEVIĆ Vojo: Ni mrtav u ruke neprijatelja	552
Dragutin STANIĆ: Oslobođenje i odbrana Tuzle oktobra 1943.	553
Milosav GAJIĆ: Napad na neprijateljev garnizon u Tuzli	560
Dragica JEVTIĆ-GUTEŠA: U previjalištu Drugog bataljona	564
Borka MEDAN-KRULJ: Omladinke iz Gračanice dolaze u brigadu	565
Ruža VASILJEVIĆ-MEDIC: Od Gračanice u istočnoj Bosni do Valjeva	566
Sadija ARNAUT: Tri mjeseca tehnike brigade	567
Fazlija PIRIĆ: Kako su me primili krajišnici	569
Vasilije JOVANIĆ Vaso: Drugi put formirana četa pratećih oruđa	570
Milosav GAJIĆ: Oslobođili smo Sokolac	573
Teufik SULJIĆ: U brigadi od Tuzle do proljeća 1944.	576
Čazim MEŠIĆ: U borbi od Živinica do Bjeljine	578
Sveto KERKEZ: Oči u oči sa četničkim puškomitraljescem	580
Mehmed KOVAČEVIĆ: Sa brigadom od Tuzle do Ibra	582
Nikola ILJAJŠEVIĆ: Poslije oslobođenja Sokolca ka Goraždu	585
Milosav GAJIĆ: Napad na uporište u Ustikolini	588
Safet AŠĆERIĆ Sava: Šolja toplog mlijeka na Glasincu	590
Nikola POLOVINA: Pisma nisu stigla u Podgrmeč	591
Mujo MEHMEDAGIĆ: Ne pucajte, ovde je narod	593
Safet AŠĆERIĆ Sava: Akcija na rudnik Brezu	594
Milosav GAJIĆ: Napad na uporište u Brezi	596
Husein MEŠANOVIĆ: Susret sa njemačkim puškomitraljescem	599
Dragutin STANIĆ: U šestoj neprijateljskoj ofanzivi	600
Rudi PETOVR: Druga krajiška u sastavu 27. divizije	608
Milislav GAJIĆ: Proboj sa Devetak planine	617
Safet AŠĆERIĆ Sava: Na Ravnoj planini u šestoj ofanzivi	621
Anton KOLUNDŽIĆ: Kako sam doživio proboj na Romanovcu	624
Milosav GAJIĆ: Okršaj na Romanovcu	626
Nikola ILJAJŠEVIĆ: Romanovac - spašavanje ranjenoig Veljka Lukića Kurjaka	630
Nikica MRDA: Na izviđačkom zadatku u selu Jelaška	633
Nikica KNEŽEVIĆ: Borba na Budoželjskom brdu	635
Vojislav JAKOVLJEVIĆ Vojo: Umalo iznenađenje kod Budoželja	637
Stevo JAKŠIĆ Stevica: Okršaj na Budoželjskom brdu	638
Nikica MRDA: Borba u selima Bereg i Ušnjaci	640

Rajko POPOVIĆ: Borba u selu Bereg	643
Nikola POLOVINA: Kako sam postao komandir voda	645
Rade DOBRIĆ, Mirko STANIĆ: Mitraljezac Miloš	647
Hasiba BAKALOVIĆ: Komesar ne pušta strojnicu	649
Sveto KERKEZ: Hvatanje četnika u pećini	650
Milosav GAJIĆ: Uхватili smo ustaškog oficira	653
Stevo JAKSIĆ Stevica, Vojislav JAKOVLJEVIĆ Vojo: Jedan detalj iz borbi Četvrtog bataljona	655
Rade DOBRIĆ, Mirko STANIĆ: Izgubismo komandira kod rogatice	657
Petra TODIĆ: Kod Pjenovca ostala sam bez ruke i noge	659
Boško BUKVA: Najmladi kurir nije doživio slobodu	661
Ilija CVETKOVIĆ IĆA: Zaseda na putu Sarajevo-Sokolac	663
Drago DAMJANOVIĆ: Devet kamiona u plamenu	664
Drago DAMJANOVIĆ: Predajte se, ruke u visl	666

Osmi dio

SANDŽAK - CRNA GORA

Mustafa GLUHIĆ: Na položaju kod Foče	669
Nikola ILJAŠEVIĆ: Od Stolca do Kule i od Kule do Rakove noge	670
Milosav GAJIĆ: Rakitnica	674
Nikica MRDA: Sprovođenje ranjenika iz Trnova u divizijsku bolnicu	676
Joco MILOSAVLJEVIĆ: Desetar i puškomitraljezac	679
Vasilje JOVANIĆ Vaso: Partijska kazna zbog meda	680
Nikola ILJAŠEVIĆ: Borbe u rejonu Foče	682
Drago DAMJANOVIĆ: U borbama oko Foče i Gorazda	684
Deva TOPIĆ-ŠPELETIĆ: Anegdota	688
David GAČEŠA: Od Foče do Zelenih bara u Srbiji	689
Husein MESANOVIĆ: Dva primjera odnosa naroda prema svojoj vojsci	694
Selman LIČINA: U borbama od Ivangrada do Dravograda	696
Hasiba BAKALOVIĆ: Pokret preko Peštera ka Ibru	698

Deveti dio

BORBE U SRBIJI

Pero KNEŽEVIĆ: Sa operativnom grupom divizija u Srbiji	703
Dragutin STANIĆ: Brigada na Ibru, Kopaoniku i u Župi avgusta 1944	717
Rajko POPOVIĆ: Pokret ka Ibru - borbe na rijeci	724
Ilija CVETKOVIĆ IĆA: Sa protivtenkovskom puškom u prelazu Ibra	727
Hajzir LIČINA Hajro: Prešli smo Ibar	728
Hasiba BAKALOVIĆ: Prelaz preko Ibra i komesar Miloš	730
Gavro PANIĆ: Prva četa Četvrtog bataljona prelazi Ibar	732
Pero KNEŽEVIĆ: Bitna na Kopaoniku	734
Sveto KERKEZ: Borba kod škole na Kopaoniku	742
Selman LIČINA: Mogli smo biti iznenađeni	744
Lutvo HASKOVIĆ: Ranjen kod sela Mojsinje	745
Milorad NEDIN: Nišnije u Drugoj brigadi	747
Nikola ILJAŠEVIĆ: Oslobođenje Gornjeg Milanovca - susret sa crve- noarmejcima i oslobođenje Topole	749
Nikola POLOVINA: Susret sa jedinicama Crvene armije	751
Nikica MRDA: Borba u Ovčarsko-kablarskoj klisuri	754
Nada MAKIVIĆ: Spašeni ranjenici	756
Hasiba BAKALOVIĆ: Ranjenik sa dvadeset jednom ranom	757
Safet ASČERIĆ Sava: Akcija u Ovčarsko-kablarskoj klisuri	758
Fazlija PIRIĆ: Borba na Ovčaru	760
Dušan VESELINOVIĆ: Rat sam završio kod Preljine	761
Nada NAUMOVIĆ: Najsladi doručak	762

Hasiba BAKALOVIĆ: Hrabrom komesaru i neprijatelj se divio	764
Paun KOVAČEVIĆ: Sa valjevcima u Drugoj krajiškoj	765
Jelica VULETIN Pava: U šumadiji sa krajišnicima	769
Selman LIČINA: Borba kod Mrčajevaca	772
Gradimir JOVANOVIĆ: Uvek ću se sećati našeg četnog komesara	773
Veličko ĐOKIĆ: Od Topole do Dravograda	774
Hasiba BAKALOVIĆ: Crtice iz borbe na Ovčaru	775
Mustafa GLUHIĆ: Likvidirano je uporište na Ovčaru	777
Drago DAMJANOVIĆ: Obračun na Vidovoj kosi	779
Vojislav JOVANOVIĆ: Od Topole do Dravograda	784
Hajriz LIČINA Harjo: Borba na Vidovoj kosi	789
Živko ĐOKIĆ: Kuvar u Trećoj četi Četvrtog bataljona	790
Nikola OBRADOVIĆ: Napad na komunikaciju kod Zaglavka	792
Paun ČESAREVIĆ: Od Valjeva do Bijeljine	793
Vasilije JOVANIĆ Vasa: Borba kod sela Zaglavak	803
Gavro PANIĆ: Borba kod Zaglavka	805
Vojislav JAKOVLJEVIĆ Vojo, Stevo JAKSIĆ Stevica: Još neki detalji iz borbi Četvrtog bataljona	807

Deseti dio

PONOVO U ISTOČNU BOSNU I U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA

Pero KNEŽEVIĆ: Prelazak Drine i aktivnosti u sjeveroistočnoj Bosni	813
Živojin ŽIVKOVIĆ: Od Valjeva do ranjavanja u istočnoj Bosni	816
Milorad BOJIĆ: U borbi od Šapca do kraja rata	819
Sveto KERKEZ: Bolničarka Fatima	822
Drago DAMJANOVIĆ: Bježite braćo, sad su ovdje bili partizani	823
Milorad BOJIĆ: Na prvom zadatku u ulozi desetara	824
Husein MESANOVIĆ: U kući četničkog vojvide	828
Radmilo BUGARČIĆ: Moj komandir čete	830
Drago DAMJANOVIĆ: Nezgoda sa vodičem	831
Milorad BOJIĆ: Izgubih ratnog druga	832
Milan MIČIĆ Milo: Posljednja borba Tome Trniniča	836
Milan ZGONJANIN: U završnim operacijama	839
Branko MARČETIĆ: Prelazak Save i borbe u Slavoniji	845
Hasiba BAKALOVIĆ: Poslije prve borbe u Slavoniji	847
Vasilije JOVANIĆ Vaso: Borbe ispred Slavanskog Broda	849
Hasiba BAKALOVIĆ: U oslobođenom Slavanskom Brodu	851
Radmilo BUGARČIĆ: Kako smo oslobodili Križevce	853
Drago DAMJANOVIĆ: Križevački slučaj	855
Drago DAMJANOVIĆ: Poslednji dan rata	857